

Jūratė PAJĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

PRIJUNGIAMIEJI LAIKO SAKINIAI SU RIBOS REIKŠMĖS JUNGIAMAISIAIS ŽODŽIAIS 16–17 A. LIETUVIŠKUOSE RAŠTUOSE

Straipsnyje aprašomi 1591 m. Jono Bretkūno *Postilėje* (BP), 1599 m. Mikalojaus Daukšos *Postilėje* (DP) ir Konstantino Sirvydo *Punktuose sakymų* (I – 1629, II – 1644) (SP) vartojami sudėtiniai prijungiamieji laiko sakiniai su ribos reikšmės jungiamaisiais žodžiais¹. Tiriamieji liturginiai tekstai² priklauso trims senųjų raštų kalbos variantams³, todėl jiems būdingi panašūs jungiamųjų žodžių grafiniai, morfologiniai ir darybiniai variantai laikomi to paties jungiamojo žodžio atmainomis. Pavyzdžiui, jungiamojo žodžio *kol* variantais laikomos *kolei / kolai, ikkolei / ikkolai, pakolei / pakolai* formos, jungiamojo žodžio *neg* variantais – (*pirm*) *neg(i) / neng / nei(g)*. Sakiniai su vieno jungiamojo žodžio variantais nagrinėjami kartu ir sudaro vieną laiko sakinių šeimą.

Aprašant kiekvieną laiko sakinių grupę dėmesys kreipiamas į vartojimo dažnumą (pateikiamas absoliutinis ir santykinis dažnumas), aptariami tą pačią semantinę funkciją atliekantys jungiamųjų žodžių variantai, apibūdinama sakinių su skirtingais jungiamaisiais žodžiais semantika ir gramatinė struktūra (dėmenų tvarka, tarinių raiška – laiko ir veiksmo formos, modalumo aspektai, atliepjamieji žodžiai ir pan.).

¹ Toliau tekste *sudėtiniai prijungiamieji laiko sakiniai su ribos jungiamaisiais žodžiais* vadinami tiesiog *laiko ribos sakiniais*.

² BP, DP ir SP yra to paties žanro, tematikos bei stilistikos tekstai, kuriems autorystės požiūriu būdinga dvisluoksnė teksto sankloda: vieną pamokslo teksto sluoksnį sudaro Naujojo Testamento (toliau – NT) citata, arba perikopė, o kitą – pacituotos evangelijos atkarpos komentarai, vadinami *išguldymais* (BP, DP) arba *punktais* (SP). Apie žanro ryšį su kultūriniu kontekstu bei tam tikros situacijos kontekstą plg. Eg g i n s 1994, 33tt.

³ Apie Bretkūno raštų kalbą ir jo pasirinktą liaudinių raštų kalbos kūrimo principą, apie Daukšą, kaip vidurinio raštų kalbos varianto pradininką, apie Sirvydo raštus, kaip paskatą laikytis rytinio raštų kalbos varianto normų, plg. Z i n k e v i č i u s 1988, 71–77, 194t., 252, 259t.

Bendros vartojimo ypatybės

Senajoje lietuvių kalboje prijungiamieji laiko sakiniai buvo sudaromi ne tik su dabartinėje kalboje įprastais ribos jungiamaisiais žodžiais *kol*, *iki*, bet ir su dabar nebevartojamais *net*, *neg*. Sakinių su ribos jungiamaisiais žodžiais skaičius BP, DP ir SP skiriasi, bet bendras santykinis šio tipo laiko sakinių vartojimo dažnumas kiekviename šaltinyje labai panašus – vidutiniškai kiek daugiau nei po 5 sakinius teksto autoriniame lankė. Vertinant tekstų apimtį spaudos ženklais⁴ ir mažiausios apimties tekstą imant kaip bendrąją vardiklį, SP, BP ir DP apimtys sutinka santykiu (1) : (2) : (4,7); labai panašus ir prijungiamųjų laiko sakinių su ribos jungiamaisiais žodžiais šiuose šaltiniuose santykis – (1) : (2,1) : (4,9) (plg. 1 lentelėje pateikiamus duomenis, rodančius bendrą prijungiamųjų laiko sakinių su jungiamaisiais žodžiais skaičių ir nuginėjamų šaltinių apimtį).

1 lentelė. BP, DP ir SP teksto apimties ir laiko sakinių su ribos jungiamaisiais žodžiais kiekio santykis

Šaltinis	BP	DP	SP
Laiko sakinių su ribos jungiamaisiais žodžiais kiekis	106 vnt.	252 vnt.	51 vnt.
Bendroji teksto apimtis (autoriniais lankais)	~19,9 a. l.	~45,9 a. l.	~9,8 a. l.
Santykinis laiko sakinių su ribos jungiamaisiais žodžiais dažnumas teksto autoriniame lankė	~5,3 vnt.	~5,5 vnt.	~5,2 vnt.

Ištirtuose šaltiniuose dažniausiai vartojami laiko ribos sakiniai su jungiamuoju žodžiu *kol*. Sakinių su *kol* BP ir DP yra daugiau nei trečdalis, o SP – daugiau nei pusė. Beveik trečdalį laiko ribos sakinių DP sudaro sakiniai su jungiamuoju žodžiu *net*. Šio tipo sakiniai santykinai kiek rečiau vartojami BP ir SP. Laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu *neg* antri pagal dažnumą SP (sudaro apie ketvirtadalį laiko ribos sakinių), tretį – BP ir DP. Laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu *iki* santykinai dažniausi BP ir rečiausi DP; SP šio tipo sakiniai visai nevartojami (žr. 2 lentelę).

⁴ Teksto apimtis matuojama autoriniais lankais, ši santykinę vienetą sudaro 40 000 spaudos ženklų. SP teksto apimtis – ~390588, BP – ~ 796375, o DP – ~1835504 spaudos ženklų. Galimybę gana tiksliai nustatyti aptariamųjų šaltinių apimtį suteikia Lietuvių kalbos institute sukurtos šių tekstų elektroninės versijos, kuriomis naudotasi ir rašant šį straipsnį (apie senųjų raštų skaitmeninimą daugiau žr. <http://www.lki.lt/seniejirastai/home.php>).

2 lentelė. BP, DP ir SP laiko ribos sakinių tipai pagal jungiamuosius žodžius

Laiko ribos sakiniai	BP	DP	SP	Vartojimo dažnumo vidurkis
Sakiniai su <i>kol</i>	37 (~34,9%)	91 (~36,1%)	30 (~58,8%)	(~43,3%)
Sakiniai su <i>neg</i>	18 (~17%)	57 (~22,6%)	13 (~25,5%)	(~21,7%)
Sakiniai su <i>net</i>	14 (~13,2%)	72 (~28,6%)	8 (~15,7%)	(~19,2%)
Sakiniai su <i>iki</i>	37 (~34,9%)	32 (12,7%)	–	(~15,9%)
Bendras skaičius	106 (100%)	252 (100%)	51 (100%)	(~100%)

1. Sakiniai su jungiamuoju žodžiu *net*⁵

1.1. Vartojimo ypatybės ir semantika

Senuosiuose raštuose gana dažnai vartojamo *net* reikšmių diapazonas buvo platus. Šiuo žodeliu galėjo būti nusakoma riba, prieštaravimas, išskyrimas, pabrėžimas⁶. Dabartinėje lietuvių kalboje *net* atlieka tik pabrėžiamąją funkciją.

Bretkūno ir Daukšos postilėse, Sirvydo *Punktuose Sakymų* laiko ribos sakinių su jungiamuoju žodžiu *net* palyginti su kitais laiko sakiniais vartojama gana daug: DP jie sudaro ~29%, SP – ~16%, o BP – ~13% visų laiko sakinių su ribos jungiamaisiais žodžiais (žr. 2 lentelę).

Jungiamojo žodžio *net* reikšmė susijusi su sakinio struktūra: BP, DP ir SP laiko sakiniuose jungiamasis žodis *net* priklausomai nuo sakinio sandaros galėjo būti vartojamas jungiamiesiems žodžiams *kol*, *iki*, *neg* artimomis reikšmėmis⁷. Laiko sakinių su *net* lyginimas su kitais laiko ribą žyminčiais sakiniais, o ypač su panašios ar identiškos struktūros ir reikšmės sakiniais, padeda

⁵ Detalesnį BP, DP ir SP vartojamų laiko ribos sakinių su jungiamuoju žodžiu *net* aprašą žr. Pajėdienė 2010a.

⁶ Daugiau apie senuosiuose raštuose vartoto *net* reikšmes plg. Urbutis 1966, 106; Drotvinas 1968a, 94, 97.

⁷ Tipologiniuose tyrimuose prijungiamieji laiko santykiai tarp dviejų predikatų įvardijami kaip išreiškiantys *after*, *when*, *before* ryšį, plg. Cristofaro 2005, 159. Lietuvių kalbai labiau tinka išsamesni apibūdinimai, plg. sąvokas *veiksmo laikas iki / po nurodytos ribos* (kaip šios sąvokos taikymos linksnių ir prielinksnių konstrukcijų sintakseį aprašyti plg. Gelumbeckaitė 2002, 198–202). Sakiniai su laiko ribą žyminčiais jungiamaisiais žodžiais dažniausiai įvardijami kaip perteikiantys *before* arba *Posteriority* ryšį. Berdo Kortmanno pateikiamose laiko sakinių klasifikacijoje skiriami skirtingi tipai: vienalaikišką trukmę perteikiantys laiko sakiniai su jungiamaisiais žodžiais *while* (*Simultaneity Duration*) ir *as long as* (*Simultaneity Co-Extensiveness*) bei *posteriority* ryšį nusakantys sakiniai su *before* ir *Terminus ad quem* ryšį nusakantys sakiniai su *until* (Kortmann 1997, 84t.).

pamatyti žodelio *net* reikšmes. Plg. skirtingų šaltinių perikopių laiko sakinius su jungiamaisiais žodžiais *net, kol, iki*, perteikiančius tas pačias NT eilutes:

prakáukité nêi ataijiú. DP 381₆
Kupczje á ż przyide. ³W 394₅₆
Prékaukite tieg p o k o l a y ateymi SP I 367₂₇
Kupczje á ż przyide SP I 367₂₇
werfkites / ik efch fugrifchiu. VEE 185₇
Handelt, bis ich widerkome LB Lk 19,13
Negotiamini, dum venio Lk 19,13
πραγματεύασθε ἐν ᾧ ἔρχομαι Lk 19,13

Sedêkite cze n êt pażigêfiu / ir pamelfiúš tenái. DP 148₃₃
Siedźcie tu / á ż odehyde / á pomodle fie tam. ³W 154₁₇
Sæfkietefi czónai ik efch tenai eifiu ir melfis. VEE 189₈
Seßet euch hie, bis das ich dort hin gehe, und bete. LB Mt 26,36
Sedete hic, donec vadam illuc et orem Mt 26,36
Καθίσατε αὐτοῦ ἕως οὗ ἀπελθῶν ἐκεῖ προσεύξομαι Mt 26,36

Jungiamųjų žodžių *net* ir *iki* reikšmių artimumas⁸ ryškus dalyviniuose⁹ laiko ribos sakiniuose. Jiems būdingas neigiamas pagrindinis tarinys, pvz.:

Pirmiëi anië o tikriëi krikβcziónis' kad' gawédawo ne wálgidawo / net' sáulei léidžetiš DP 108₄₈ (plg. Wujeko postilėje¹⁰ esantį atitikmenį – *aż* su prielinksnine daiktavardine konstrukcija: [...] *nie iadáli / a ż przy zachodźcie flońcá* ³W 110₁₃).

Sakiniuose, kuriuose *net* eina su būtojo laiko dalyviu, galima išvelgti ne tik jungiamajam žodžiui *iki* artimą reikšmę, bet ir neigimo reikšmės¹¹

⁸ Apie tai, kad dalyviniai sakiniai „su jungiamaisiais žodžiais *net, net pirm, pirm nei* senuosiuose raštuose vartojami panašia veiksmo ribos reikšme kaip su *iki*“, žr. *A m b r a z a s* 2006a, 453.

⁹ Apie jungiamųjų žodžių išsirutuliojimą dalyvių konstrukcijose ir dalyvinių konstrukcijų šalutinių sakinių funkciją žr. *A m b r a z a s* 2006a, 448tt.

¹⁰ Lenkiški laiko sakinių atitikmenys perrašyti iš Wujeko postilės fotokopijos, esančios Jono Palionio parengtame DP leidime (*Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, Vilnius, 2000) (DP ir Wujeko postilės paginacija skiriasi).

¹¹ Urbutis pritaria *net* kildinimui iš *ne*: „[...] visuotinai pripažinta nuomonė, kad lie. *net* (senesnis *nete, nent* ir kt.) yra susidaręs iš *ne* ir kito žodelyčio su *t-* [...], visiškai sutinka su kalbos faktais, ir nėra jokio reikalo jos atsakyti“ (*U r b u t i s* 1966, 106). *Net* kilmę su *ne* sieja *H e r m a n n a s* (1912, 82t.), *F r a e n k e l i s* (1962, 498, 488t.), *S m o c z y ŋ s k i s* (2007, 423t.).

galimybę. Šių sakinių pagrindinio dėmens veiksmažodis taip pat neigiamas, plg.:

Iſchtiefos ſakau taw / neiſcheifi iſch te / n et uſzmokeiens paſtaraghi iodiki. BP II 284₁₀¹²

[...] *iž kuriós n e iþëit' n e t vžmokeie ik' mažėufem pėnigėlui* [...] DP 548₃₉ [...] *nie wychodzja á ž zapláca do namnieyþego pieniažká* [...] ³W 595₂₈

Sakiniai su *net* ir trukmę (pvz., *taip ilgai*) ar trukmės ribą (pvz., *ik tolei*) žyminčiu atliepiamuoju žodžiu semantiškai labiausiai artimi laiko ribos sakiniam su jungiamuoju žodžiu *ik kolei*. Pavyzdžiui, sakinį su *taip ilgai net* DP išguldymuose (*iėþkoio / teip ilgai net' atrado*. DP 114₂₀ *þukalá ták dľugo á ž náležla* ³W 115₃₂) galima laikyti semantiškai artimu Lk 15,8 eilutės frazė nusakantiems laiko sakiniam su jungiamuoju žodžiu *ik* ar su *ikkolei* DP ir BP perikopėse, plg.:

ir iėþko / néi ik' atrandanti? DP 279₁₇

y þuka ž pilnošcia / á ž go naydzie ³W 286₈

ir iefchka pilnai ik kolei ta atrand? BP II 218₁₀

ir iefchka pilnai ik kolei atrand? VEE 88₁₅

und fuche mit vleis, bis das ſie jn finde? LB Lk 15,8

et quaerit diligenter, donec inveniat Lk 15,8

καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς ἕως οὐ εὔρη Lk 15,8

Sakiniai su *ik tolai*, *net* gali būti vertinami kaip struktūriškai panašūs į sakinius su *ik kolei*, *ik tolei*, plg.:

Teipaiue ik kólai efsi Herezioi arba atſkirimé [...] / *ik tólai ne turi pakáieus fu Bažníczia*. DP 133₁₂ *Takže pokis ieft w kácerſtwie* [...] / *poty nie maþ pokoiu*. ³W 140₇

Nes' ik' kólai súkumo ligós žmógous natūros ne permanísimę / ik' tólai wel ne gálimę pérmanit' didės małones Diėwo. DP 394₃₈ *Bo pokiey čięžkošci choroby ludžkiey nátury nie zrozumiemy / poty tež nie možem wyrozumieć wielkiey láſkiey P. Chrytuſowey*. ²W 16₃₅

Sirvydo *Punktuose sakymų* esama laiko sakinių, kuriuose *net* vartojamas jungiamajam žodžiui *neg* artima reikšmė. Šių sakinių pagrindinis dėmuo turi tarp neiginio ir veiksmažodžio įsiterpiančią prieveiksmį *pirma / pirmiaus /*

¹² Dar plg. identišką struktūrą BP II 292₁₉ ir BP II 294₁₅ sakinius.

pirm, pvz.: *Kayp tay rayβku vgniy / kuri ne pirmiaus ažuđega medžiu / net iżdžiwins iump βłapiby / źaliby / ir βalti / ir kitas priepuolibes* SP I 142₁₆ *Jako to iáwno w ogniu / który nie pierwey źápála drén no / áź w nym wysuβy mokrość [...]* SP I 142₁₇

Tokių sakinių laiko santykis ir sandara (modelis *ne pirmiaus* V_{BUT} / *net* V_{BUT}) artimi identiškios gramatinės struktūros sakiniams su *neg* (modelis *ne pirma* V_{BUT} / *negi* V_{BUT}).

1.2. Laiko sakinių su *net* struktūrinės, gramatinės ir semantinės ypatybės

Visiems Bretkūno, Daukšos ir Sirvydo pamokslų rinkiniuose vartojamiems laiko sakiniams su ribos jungiamuoju žodžiu *net* būdinga šalutinio dėmens postpozicija (žr. 5 lentelę).

Šalutinio dėmens tariniu eina ir asmenuojamosios, ir neasmenuojamosios veiksmažodžio formos. Dauguma aptariamuose Sirvydo (100%) ir Daukšos (~90%) tekstuose esančių laiko sakinių su *net* turi šalutinius dėmenis su asmenuojamosiomis veiksmažodžių formomis, bet Bretkūno *Postilėje*, atvirkščiai, didžioji dalis šalutinių sakinių su *net* (71%) yra dalyviniai¹³, pvz.: *Baźniczoie budami liaupfinkem Diewa giefmemis / klaufikem ir mokinkimes io Schwento fźodzio / Neigi ifcheikem ifch Baźniczos / net Pona Diewa ufzu fawe / ir ufz wiffa krikfchczonifte paprasche alba iem Dekawoie*. BP II 360₂₂

DP esama sakinių, kuriuose dalyvis pasirinktas neatsižvelgus į lenkiško teksto siūlytą asmenuojamo veiksmažodžio formą, plg.:

[...] *W. Iėjus niekadós nêde dúnos / nei ios kitiêmus daliio / net' pirm' dekás pa d â r es Díéwui Téwui fawám' DP 126₄₁ nie poźywał chlebá / áni go inβym rozdawal / a ź pierwey dźieki c ź yn ił Bogu Oycu fwemu*^{3W 133₃₆}

ir negriźdawo [...] / *n ę t' wiffa fawa méta a t a t ę i f e*. DP 465₁₉ *á nie pierwey fie wracali [...]* / *á ź wβytek fwoy c ź ás w kościele od fł u ź y li*.^{3W 492₂₂}

Dauguma BP (14x / 100%), DP¹⁴ (71x / ~98,6%) ir SP (8x / 100%) laiko sakinių su *net* turi teigiamą šalutinio dėmens tarinį. Šalutinio dėmens tariniu

¹³ Žr. 16 lentelę.

¹⁴ Vienas sakiny su *net* ir neigiamu veiksmažodžiu sudaro konstrukciją, kuri semantiškai gali būti vertinama kaip teigiama (plg. DP 302₄₅ sakinyje *nóri [...]* *ifkùpì wiffa n ę t niekás neliks [...]* *chca odmieniác [...]* *wβytko áź nic nie zofátanie*.^{3W 311₄₀}.)

paprastai eina įvykio veiksmo veiksmožodis¹⁵ (BP ir SP - 100%; DP - 67 vnt. arba ~93%).

Daugumos laiko ribos sakinių su *net* pagrindinio dėmens tariniai eina žymėto modalumo reikšmės veiksmožodžiai: deontinio, vertinamojo ir / ar neigiamo. Ypač dažnas neigiamas modalumas: visi Bretkūno *Postilės* ir Sirvydo *Punktų sakymų* laiko sakiniai su *net* bei didžioji dalis (beveik 64%) Daukšos *Postilės* laiko sakinių su *net* turi neigiamą pagrindinio dėmens veiksmožodį (žr. 3 lentelę). Neiginiu paprastai žymimas iki tam tikros ribos (t. y. iki kito veiksmo) neįmanomas¹⁶ ar nesamas dviejų veiksmų vienalaikiškumas, plg.: *kuris negal but ažudegtas / net dregnumu nufideimu sawo per karftu gaylifu izfekins ir izdegins*. SP I 144₁₀ *ktory nie može być zapalone / aż wilgotność grzechów swoich przez goracą pokute wyfuży y wypali [...]* SP 144₁₁.

3 lentelė. Prijungiamųjų laiko sakinių su *net* pagrindinio dėmens poliariškumas

Pagrindiniame dėmenyje	BP	DP	SP	Santykinis vartosenos vidurkis
Teigiamas pagrindinio dėmens tarinys	–	26 (~36,1%)	–	~12%
Neigiamas pagrindinio dėmens tarinys	14 (100%)	46 (~63,9%)	8 (100%)	~88%
Iš viso	14 (100%)	72 (100%)	8 (100%)	100%

Laiko ribos sakiniuose su *net* šalutinio dėmens tariniu dažniausiai eina to paties laiko (kaip ir pagrindiniame dėmenyje) veiksmožodis. Visų trijų šaltinių tekstuose dažniausi sakiniai su būtojo (sakinių modelio V_{BUT} , *net* V_{BUT} santykinis vartosenos visuose trijuose šaltiniuose dažnumo vidurkis yra ~13,9%) arba būsimojo (sakinių modelio $V_{būs}$, *net* $V_{būs}$ santykinio vartosenos dažnumo vidurkis ~22,6%) laiko veiksmožodžiais abiejuose dėmenyse (žr. 4 lentelę).

Su skirtingomis dėmenų tariniais einančių veiksmožodžių laiko parinktimis dažniausiai vartojami modelio V_{ES} , *net* V_{BUS} (dažnumo vidurkis yra

¹⁵ Susijusiam diskurse veiksmo atlikimą / ribą žyminčios perfektinės / įvykio veiksmo veiksmožodžio formos yra viena tipiškiausių priemonių veiksmų sekai žymėti, plg. Givón 2001 1, 335.

¹⁶ Apie tai, kad *net* „gana dažnai pasitaiko priešpriešinėse (adversatyvinėse) konstrukcijose“ žr. Palionis 1967, 205.

23,6%) sakiniai, pvz.: *Beĩ waikēlei maĩziēĩ tikēĩ ne gal' ir todrinaĩ ne tur' bũĩ krikβtiti / neĩ iβmintiēs priaugs DP 227₄₂ Lecĩ dĩziatki mĩle wierĩyc nie moga /  przetoĩ nie maĩa byc chrzecone / z rozumu dorofna ³W 236₂₁.*

Tokio modelio sakinių dañnumas sietinas su semantika: pagrindiniu dėmeniu apibendrintai žymimas veiksmas / būseną nėra reali ar įmanoma / galima, kol bus atliktas kitas veiksmas. Šiuose sakiniuose veiksmy išsidėstymo eiliškumas dažnai pabrėžiamas prieveiksniu *pirm*, pvz.: *Ne gĩli nēkas iēĩt inĩ namũs filĩngo / ir atĩmĩ tũrto io / neĩ' pirm' pērgales ir furiβ filigaiĩ DP 120₃ Nie moĩe nikt wniĩc do domu mocarĩowego / y pobracĩ stĩtek iegov / z pierwey zwiycieĩy y zwiĩaĩe mocarĩa ³W 127₄.*

DP (sekant lenkiško teksto pavyzdĩiu) ypač dažni šalutiniai laiko sakinių dėmenys su *net* ir tariamosios nuosakos tariniais – 14 tokio modelio sakinių sudaro beveik penktadalĩ (~19,4%) visų šiame šaltinyje esančių laiko sakinių su *net*. Daukšos pasirinktą tariamosios nuosakos veiksmąodĩ Lk 2,26 perikopės sakinyje galējo įtakoti ne vien Wujeko, bet ir Vulgatos ar / ir graikiško NT atitikmenys su tariamąja nuosaka, plg.:

ne turēio regēĩ mirĩmo arba smerties / net' pirm iβwĩtũ Chriřtu Wieβpaties DP 426₄₁

nie miaĩ ogladĩc smierci / zby pierwey wyzrzał ³W 441₄₁

non visurum se mortem nisi prius videret Christum Domini Lk 2,26

μη ιδειν θĩνατων περιν η ν ιδη τον χριστον κυριου Lk 2,26

Lk 2,26 perikopē BP ir VEE pateikiama kitokių modelių sakiniiais, plg.:

ghiffai smerties neturetu regeti / net pirm ischwides Chriřtu PONo. BP I 218₃

ghifai netur smerties regieti neta prima ischwis Chriřtu PONA. VEE 39₁₆

er solt den Tod nicht sehen, er hette denn zuuor den Chriřt des HERRN gefehen.

LB Lk 2,26

Dėmenų tariniais einančių veiksmąodžių laiko raiška priklauso nuo sakinio semantikos ir sakinio pavartojimo tikslų. Sakiniiais su *net* nurodoma apie tam tikrą veiksmy išsidėstymą laike. Dañniausiai taip žymimas iki tam tikros ribos neįmanomas veiksmy vienalaikiškumas. Tokiais sakiniiais ne tik aiškinami pasaulio tvarkos dėsniai, (at)pasakojamos konkrečių įvykių eigos detalės, bet ir nurodomi elgesio modeliai, kurių išryškino priemonėmis tam pa žymėtas pagrindinio dėmens veiksmąodžio modalumas ir ribos nuoroda. Kartais riba ryškina ne vien jungiamuoju žodĩiu, bet ir papildomais veiksmo modifikatoriaiais, kurie vartojami pagrindiniame arba šalutiniame dėmenyje.

4 lentelė. Laiko sakinių su *net* modeliai: gramatinio laiko parinktys

Sakinio modelis	BP	DP	SP	Santykinio vartosenos dažnumo vidurkis
V _{BŪT} , <i>net</i> V _{BŪT}	–	12 (16,6%)	2 (25%)	~13,9%
V _{BŪT} , <i>net</i> V _{BŪT DALYV}	1 (7%)	2 (2,8%)	–	~3,3%
V _{BŪT} , <i>net</i> V _{TAR}	–	10 (13,9%)	–	~4,6%
V _{BŪT} / BŪT DALYV, <i>net</i> V _{ES DALYV}	1 (7%) ¹⁷	1 (1,4%)	–	~2,8%
V _{ES} , <i>net</i> V _{ES}	–	3 (4,2%)	–	~1,4%
V _{ES} , <i>net</i> V _{BŪT DALYV}	1 (7%)	4 (5,6%)	–	~4,2%
V _{ES} , <i>net</i> V _{BŪS}	–	15 (20,8%)	4 (50%)	~23,6%
V _{ES} , <i>net</i> V _{TAR}	–	4 (5,6%)	–	~1,9%
V _{BŪS} , <i>net</i> V _{BŪS}	4 (29%)	10 (13,9%)	2 (25%)	~22,6%
V _{BŪS} , <i>net</i> V _{BŪT DALYV}	4 (29%)	–	–	~9,7%
V _{LIEP} , <i>net</i> V _{BŪS}	–	10 (13,9%)	–	~4,6%
V _{LIEP} , <i>net</i> V _{BŪT DALYV}	1 (7%)	–	–	~2,3%
V _{TAR} , <i>net</i> V _{ES} / BŪT DALYV	2 (14%)	–	–	~4,7%
V _{TAR} , <i>net</i> V _{TAR}	–	1 (1,4%)	–	~0,4%
IŠ VIŠO	14 (100%)	72 (100%)	8 (100%)	100%

Pagrindiniame dėmenyje vartojamas atliepiamasis žodis papildomai išryškina šalutiniu tariniu reiškiamo veiksmo trukmę (*taip ilgai*) ar nurodo veiksmo pradžios ar pabaigos ribą (*pirm, nuo dabar, nuo šio meto, iki tolei*). Bretkūno *Postilės* laiko sakiniai su *net* atliepiamųjų žodžių neturi (žr. 5 lentelę). Sirvydo *Punktuose sakymų* trys sakiniai su *pirm* (SP I 142₁₀; SP I 42₁₆; SP II 234₁) sudaro 37,5% visų SP laiko sakinių su *net*. Daukšos *Postilėje* rastas vienas pagal lenkiško originalo modelį išverstas sakinytis su *pirm*, pgl.: *ne pirm pradéio fakiit nēt atėjo tafsai mētas...* DP 28₃₁ *nie pierwey poczał kázác, áž przzybédł on czás [...]* ³W 28₄₇. Kitu atveju Wujeko sakinių Daukša išvertė praleisdamas pagrindiniame dėmenyje esantį *pierwey*, pgl.: *ir negriž dawo namúfn sawúfn' / nēt' wiffa sawa méta atateife*. DP 465₁₉ *á nie pierwey fie wracali do domow swoich / áž wbytek swoy czás w kościele odftużyli*. ³W 492₂₂.

Kiti DP laiko ribos sakiniuose su *net* vartojami atliepiamieji žodžiai – trukmę nurodantys *taip ilgai* (7x), *per dvyliką šimtų metų* (1x) – yra išversti lai-

¹⁷ BP dalyvinis laiko sakinytis su *net* tikslina prieš jį einančią dalyvinę laiko aplinkybę konstrukciją, pgl.: *A iam dabar neifchkakus ta miefta / net ant kelio efant / ufztek iam fzmogus Raupfais fergans [...]* BP I 186,8.

kantis originalo siūlomos teksto versijos, o pagrindinį veiksmažodį kaip atskaitos tašką pabrėžiantį *od tad* Daukša vertė trejopai: *nuo dabar* (1x), *nuo to* (1x), *nuo šio meto* (2x). Daukšos *Postilės* laiko sakiniuose su *net* vartojamas atliepiamasis žodis *ik tolei* neturi artimų atitikmenų Wujeko tekste (DP 444₄₂ sakinio *ne išėjo ... ik tólai* atitinka *nie drzewiey ... wybetał*^{3W 465₁₃}; DP 90₁₂ sakinio *ik tólei ... ne paláuia – nie pierwey ... przestanie*^{3W 91₂₃}, o DP 279₉ sakinyje pavartotas *ik tólai* neturi jokio atitiktens), tai leidžia *ik tolei* vertinti kaip priemonę, padedančią jungiamajam žodžiui *net* išryškinti pagrindinio veiksmo trukmės ribą, plg.: *ir eit anosp' kuri búwo prazúwuś / ik tólai / néi atrás ia*. DP 279₉ *á idzie do oney ktora byłá zginelá / áż ia naydzie*^{3W 285₅₇}.

Daukšos ir Bretkūno postilėse esama prijungiamųjų sakinių su šalutiniame dėmenyje po *net* einančiu laiko papildomu laiko modifikatoriumi *pirm*, *ikki*, *kada*, *kaip*. Vienas dažniausiai vartojamų yra *pirm* (BP 1x; DP 9x), pvz.: *niekad' níeko dídžio ne pradéio / net' pirm' pazopóstiios páfniku arba álkinimu*. DP 108₁₉ *nigdy nic wielkiego nie poczeli / áż fie pierwey zgotowáli poftem*.^{3W 109₄₀} Vienas DP sakiny su *net pirm* išverstas iš *áż fie ná to pierwey* (nesilaikant originalo žodžių tvarkos), plg.: *o wiénók ne drįso nei krikbtit nei fakit: net' pirm' ant to per iztįfsas trís dēbimtis métu giwéndamas girioy' / pakutá ir aþtrumú giwátos / maldomís ir álkinimais gerái prisopóstiios*. DP 27₄₁ *nie ważył áni chrzcíc / áni kázac; áż fie ná to pierwey przez cále trzydziésći lat [...] pokuta [...] dobrze nágotowál*.^{3W 28₅}.

5 lentelė. Struktūrinės laiko sakinių su *net* ypatybės

Sakiniai su <i>net</i>	BP	DP	SP
Šalutinio dėmens postpozicija	14 (100%)	72 (100%)	8 (100%)
Pagrindiniame dėmenyje turi atliepiamąjį žodį	–	16 (~22%)	3 (~38%)
Šalutiniame dėmenyje yra papildomai laiko ribą patikslinantis žodis	5 (~36%)	11 (~15%)	–

2. Sakiniai su jungiamuoju žodžiu (*pirm*) *neg*¹⁸

2.1. Vartojimo ypatybės

Senajoje lietuvių kalboje sakiniams su jungiamuoju žodžiu *neg* galėjo būti nusakomi ne tik kokybiniai dviejų veiksmų lyginimo, bet ir veiksmų greti-

¹⁸ Detalesnį laiko ribos sakinių su *neg* aprašą žr. Pajėdienė 2010b.

nimo laike santykiai¹⁹. Senosios lietuvių kalbos tyrėjai (Eduardas Hermanas²⁰, Leonardas Drotvinas²¹, Jonas Palionis²², Vytautas Ambrazas²³) sakinius su *pirm neg* aprašo kaip išreiškiančius laiko santykius.

Dabartinėje lietuvių kalboje jungiamųjų žodžių *negu, nei* anksčiau turėta laiko ribos reikšmė yra sunykusi. Sakiniai su *negu, nei*, kuriais gretinamas dviejų veiksmų išsidėstymas laike, dabartinėje kalboje vartojami retai²⁴. Būtinasis elementas šiuose sakiniuose yra laikorieveiksmis *pirma / pirmiau / anksčiau*²⁵ (plg. DLKG²⁶ ir LKŽ²⁷ pateiktus sakinių su *negu* pavyzdžius). Gra-

¹⁹ Analogiško modelio sakiniai vartojami ir to meto slavų kalbose. Senojoje lenkų kalboje *niż(li)* buvo vartojamas (iki 18 a.) prijungiamuosiuose laiko sakiniuose veiksmų sekai nusakyti. Dažniausiai sakiniai su *niż(li)* pagrindiniame dėmenyje turi laiko reikšmėsrieveiksmį arrieveiksminį jungtuką, tampantį lyginimo pagrindu nusakant šalutinio dėmens veiksmo laiką, plg. Klemensiewicz et al. 1955, 468. Laiko sakiniai su vietiniu jungiamuoju žodžiu *neź* senosios čekų kalbos raštuose vartojami nuo 14 a. antros pusės, – Jaroslavas Baueris jungiamojo žodžio *neź* laiko reikšmę vertino kaip antrinę, susidariusią vartojant *neź* lyginamosios reikšmės konstrukcijose po deiktinę funkciją atliekančiorieveiksmio *prvé* ar komparatyvo *dřéve* (neigdamas laiko reikšmės jungiamojo žodžio *neź* tiesioginę sąsają su neiginio dalelytės *ne* ir aiškinamojo jungtuko *že* samplaika), plg. Bauer 1972, 445t., 448).

²⁰ Plg. Hermann 1912, 29, 34t.

²¹ Plg. Drotvinas 1968a; 1968b, 89, 95.

²² Plg. Palionis 1967, 202.

²³ Apie šalutinių dalyvinių sakinių vartojimą su jungiamaisiais žodžiais *net, net pirm, pirm nei* „panašia veiksmo ribos reikšmė kaip su *iki*“ bei apie šių jungiamųjų žodžių jungimąsi su absoliutinėmis konstrukcijomis žr. Ambrazas 2006a, 453t.; apie šalutinius veiksmožodinius sakinius su *pirm nei, pirm neng* veiksmo ribai reikšti žr. ten pat, 456.

²⁴ Tik vieną kitą tokį sakinį galima aptikti ir *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*, pvz. *Paklaustas, ar važiuos Kalėdų atostogų į Norvegiją, Brynas pirmiau negu atsakė, pasižiūrėjo į Joną Kazlauską, žvilgsniu klausdamas, ar jis neapsigalvojo*. Dabartinėje kalboje greta vienas kito esančių veiksmų išsidėliojimui laike išryškinti dažniausiai parenkamos *prieš + pusdalyvis* konstrukcijos, plg., ... *prieš atsakydamas Brynas pasižiūrėjo...*, arba konstrukcijos su jungtuku *o* irrieveiksmiu *vėliau*, pvz.: *Vieni pirmųjų pavasario augalų, kurie pirmiau pražysta, o vėliau sulapoja, yra forzitijos*. DLKT

²⁵ Panašias galimybes (tik priešingos reikšmės semantiką) turi irrieveiksmis *vėliau*, plg. [...] *tą vakarą jos motina buvo išėjusi ir grįžo vėliau nei dukteriai atsitiko nelaimė* DLKT. Apie prijungiamojo ryšio sakinius žymimus *before* (*prieš / iki*) ir *after* (*po / po to, kai*) santykius plg. Cristofaro 2005.

²⁶ Plg. sakinį surieveiksmiu *anksčiau*: *Kelionės nerimas prasidėjo daug anksčiau, negu paaiškėjo jo priežastis* (Ambrazas 2006b, 695t.).

²⁷ Plg. LKŽ pateiktas jungiamojo žodžio funkciją atliekančio *negu* iliustracijas: *Gerai pagalvok pirmą, nėgu nutarsi ką. Tuokart antpilk vandenį, negu ką bačka nudžius*.

matiniuose aprašuose *negu, nei* apibūdinami kaip lyginamieji skirtumo jungtukai²⁸, o su šiais jungiamaisiais žodžiais sudaromi sakiniai, kuriais lyginamas dviejų veiksmų išsidėstymas laike, aprašomi kaip skirtumo lyginamieji²⁹.

Aptariamuosiuose raštuose laiko sakiniai su *neg* vartojami gana dažnai: BP ir SP kiek dažniau nei laiko sakiniai su *net*, o DP – kiek rečiau (plg. 2 lentelėje pateikiamus duomenis). Daukšos *Postilės* laiko sakiniai su *neg* (*neğ* (54x), *neg* (3x)) ir *pirm* (*pirm'* (33x); *pirm* (11x); *pirm* (3x); *pírm* (1x)) atitinka Wujeko *postilės* laiko sakinius su *niż* (*niż* (24x), *niżli* (29x), *niżeli* (3x), *niżem* (1x)³⁰), kurie dažniausiai vartojami su prepoziciniu prievėksmiu *pierwey* (41x), *pirwey* (8x). Sirvydas laiko sakiniuose vartoja įvairius jungiamojo žodžio *neg* variantus: sakiniai su *negi* (9x), *neygi* (2x), *neg* (1x), *nieig* (1x) ir *pirm* (5x), *pirma* (5x), *pirmay* (1x) (jų atitikmenys *Ponkty Kazan*³¹ tekste dar įvairesni: *niż* (7x), *a niż* (1x), *niżli* (2x), *nim*³² (2x), *aż* (1x)³³ su *pierwey* (4x), *wprzod*³⁴ (5x), *przęd tym* (1x)).

Aptariamųjų šaltinių laiko sakiniuose jungiamasis žodis *neg* vartojamas trejopai:

- vienas *neg*, pvz.: *teip' pakabintas žmôgus ne tûiéus mire / kaip' kiti: bęť úlgái wárgintis turêio / neğ numire*. DP 176₂₈ [...] *ale fie dľugo meczýc muśiaľ / niżli vmárl.* ³W 185₂₀;

²⁸ Žr. Valiulytė 2006, 459. Jonas Balkevičius sakinius su *anksčiau, negu* bei *greičiau, negu* aprašė kaip retai vartojamus palyginamuosius šalutinius sakinius „laiko aplinkybei paaiškinti“ (Balkevičius 1963, 351t.).

²⁹ Plg. Ambrazas 2006b, 695. Kaip skirtumo lyginamieji aprašomi ir sakiniai su *negu, nei*, kuriais lyginamas dviejų veiksmų išsidėstymas laike. „[...] veiksmo požymio skirtumo“, pvz. *Sutemo daug anksčiau, negu aš pasiekiau alksnyną*. Ambrazas 1976, 907.

³⁰ Plg. DP 523₄₅ sakinį.

³¹ Didelė laiko ribos jungiamųjų žodžių įvairovė rodo pastangas kuo ryškiau perteikti tekstą (plg. Sirvydo *Punktų sakymų* „Prakalboje į skaitytoją“ vertimo apibūdinimą: „norėta duoti deramą vertimą iš lietuvių kalbos ir, kiek tik buvo įmanoma, žodis į žodį išdėstyti, kad būtų suprantama“ (Reginos Koženiauskiėnės vertimas (Koženiauskiėnė 1990, 296)).

³² SP I 80₅ *pirm negi* atitinka *przęd tym nim*, o SP I 244₂₅ sakinyje esantį *pirma... negi* atitinka *wprzod... nim*. Apie senosios lenkų kalbos prijungiamuosiuose laiko sakiniuose vartojamą jungiamąjį žodį *nim* žr. Klemensiewicz et al. 1955, 469.

³³ SP I 143₂₇ sakinyje *aż* eina su prepoziciniu *nie pierwey*. Apie *aż* polinkį jungtis su kitais jungtukais ar prievėksmais žr. Klemensiewicz et al. 1955, 468.

³⁴ Senosios lenkų kalbos laiko sakiniuose su *niż* vartojamas *wprzod*, plg. Klemensiewicz et al. 1955, 469.

- gretiminės vartosenos *pirm neg*, pvz.: *Páfkui to wel Adriiõnas Pópiezius kętwirtas / pirm' neg' vžuftóio Pópiežiumi / [...] fugražino Norwéiia wieróþj DP 91₂₄ Potym záfie Adryán Papież czwartý / pierwey niþ 30stał Papieżem [...] náwrocił Norwegia ná wiäre ...* ³W 92₂₈;
- negretiminės vartosenos *pirm ir neg*: atokiau nuo *neg* esančio *pirm* vartoseną paprastai būna prepozicinė (*pirm* ..., *neg*...); po *neg* einantis *pirm* vartojamas retai (žr. 6 lentelę), pvz.: *Iþ paweykřlo paties Diewo / kuris negi žmogu karalum ir wieþpatim pastate / pirmsa namus iam gražus ir iždabintus / tay ira tu swietu padare / ir potam ii iuofna vnt giwenimo ir wieþpatawimo iwede. SP I 143₁₇ [...] który niþli człowieká królem y panem pořtanowił / pierwey mu dom piekny [...] vczynił [...]. SP I 143₂₀.*

DP 343₁₉ laiko sakiny su negretiminiu *pirm* / *neg* išverstas iš gretiminio *pierwey niþ*, plg.: *Atëio tađ Saducéuþai Wieþpátiéřp / ir norëio io rařtú pergalet' / ródidami ioğ kelimas numíreliu ne gał' būt: nes' kitáip wiena mote turêtu turét' seřtinius wirús / kuriús cze pirm' turêio / neg' nómire. DP 343₁₉ [...] ktore tu miálá / pierwey niþ umárlá.* ³W 354₂₀

Aptariamų šaltinių tekstuose dažniausi laiko sakiniai su gretiminiu *pirm neg*. Tik tokia vartoseną būdinga Bretkūno *Postilei* (iš viso 19 sakinių su įvairiais jungiamojo žodžio *neg* variantais: *pirm nei* (13x), *pirm neig* (2x), *pirm neng* (3x), *pirma neg* (1x)). Daugiau nei pusė laiko sakinių (33x) su gretiminiu *pirm neg* yra DP. 5 laiko sakiniai su *pirm neg* (*pirm negi* (3x); *pirm neg* (1x); *pirma neig* (1x)) sudaro ~38,5% visų SP laiko sakinių su *neg* (žr. 6 lentelę).

Laiko ribos sakinius su vieniniu *neg* vartoja Daukša (9x) ir Sirvydas (2x). Daukšos *Postilėje* 2 sakiniai (DP 130₂₉ ir DP 148₂₈) su vieniniu *neg* išversti neatsižvelgus į lenkiško originalo pateiktą jungiamojo žodžio modelį – praleidus gretiminės vartosenos *pierwey*, plg.:

[...] *n eğ Abrõmas bú / iau aþ ģmi.* DP 130₂₉

[...] *þe pierwey niþli Abráhám byl / iam iuþ ieft.* ³W 137₄₄

[...] *ioğ þia nákti / neg gaidís du kartú pragís / tris kartus manés vžgįřsieř.* DP 148₂₈

[...] *iþ ty džiř tey nocy / pierwey niþ dwákróc kur zápoie / trzykróc řie mnie záprzyþ* ³W 154₁₂

6 lentelė. Jungiamojo žodžio *neg* vartojimas BP, DP ir SP laiko ribos sakiniuose

Jungiamasis žodis <i>neg</i> (su modifikatoriumi)	BP	DP	SP	Santykinis vartojimo dažnumo vidurkis
<i>pirm(a) neg</i>	19 (100%)	33 (~57,9%)	5 (~38,5%)	~65,5%
<i>neg</i>	–	9 (~15,8%)	2 (~15,4%)	~10,4%
<i>pirm(a) ...</i>	–	–	2 (~15,4%)	~5,1%
<i>neg</i>				
	–	15 (~26,3%)	4 (~30,8%)	~19%
Iš viso	19	57	13	100%

Greta *neg* einantį *pirm* galima laikyti pagrindinio dėmens sudėtyje esančiu atraminiu žodžiu, siejamu su šalutiniu dėmeniu, arba *pirm neg* vertinti kaip samplaiką (tuomet *pirm* kaip sudėtinio laiko ribos funkatoriaus dalis priklauso šalutinio dėmens struktūrai). Nagrinėjamuose laiko sakiniuose prieš *pirm neg* dažniausiai būna skyrybos ženklas. Dauguma BP (11x iš 13), DP (14x iš 23) ir SP (2x iš 3) ne sakinio pradžios pozicijoje esančių laiko sakinių turi skyrybos ženklą prieš *pirm neg*, pvz.: *Schiteipo / pirm nei dangu giwas imtas stoios nūg iu akiu / paffiroadefawiems Apafchtams* BP I 412₉.

Kai kuriuose sakiniuose – DP (8x), BP (2x), SP (1x) – *pirm neg* skyrybos ženklu neatskirtas nuo likusios sakinio dalies. Tokiais atvejais sakinio reikšmė priklauso nuo jo skaidos, plg. DP sakinį išguldymuose, kuriame *pirm neg* pavartotas be skyrybos ženklų kaip ir lenkiško originalo tekste: [...] *chryftus búwo pirm' neg iżg mergós vžgime'* DP 44₃₄ [...] *Chryftus był pierwey niźli fie z Pányi národźil* ³W 43₄₁.

Kitais panašiais atvejais DP sakinių skyryba skiriasi nuo originalo, plg.:

[...] *wieβpatis mané apwildo ant' prádzios kelú sawiiu pirm' neg ka padàre* DP 44₁₀ [...] *Pan mie ofiegnal ná poczátku drog swoich / pierwey niźli co uczyuil* [...] ³W 43₂₈

[...] *wiffa péržino pirm' neg tâmpa*. DP 235₃ [...] *wβyto przewie / pierwey niź fie ofstanie* ³W 243₄₀

[...] *kurfái búwo prámintas nūg Angelo pirm' neg ifcioie pradeios*. DP 53₂₁ *Ktore byto nazwane od Anyolá / pierwey niźli fie w żywoćie poczelo*. ³W 53₃

Tokia skyrybos ženklų vartoseną leidžia manyti, kad gretiminės vartosenos *pirm neg* galėjo būti vertinamas kaip samplaika³⁵, kurios reikšmė artima jungiamųjų žodžių *kol* arba *iki* reikšmei.

2.2. Poziciniai sakinių modeliai

Aptariamų šaltinių sakiniuose matoma jungiamojo žodžio *neg* jungimosi su atliepiamuoju žodžiu *pirm* į vieną darinį tendencija leidžia skyrybos ženklais neskiriamus *pirm neg* variantus laikyti sudėtinio jungiamuoju žodžiu. Tokiu atveju aprašant šalutinių sakinių pozicinius modelius interpoziciniiais tenka laikyti tik į pagrindinį dėmenį įsiterpiančius šalutinius dėmenis. Dažniausiai tokių dėmenų veiksnys sutampa su pagrindinio dėmens veiksmu, iškelto į sakinio pradžią, pvz.:

Teyr ir Židay / n ey gi ataio βiamen / pienu ir medumi tekunčion [...]: daug wárgo tureio eydami per giras bayfias [...] SP II 258₂₈ *Ták y žydowie ni ž przybli do žiemi [...]* *mieli idac przęz puptynie [...]* SP II 258₂₈

Kaip anóii n e g mēldeš iβeio ižg rubėžiu fawú [...] DP 117₁ *Jáko oná / ni žli fie modlilá / wyβła z gránic fwuch [...]* ³W 118₂

Šalutinis dėmuo gali aiškinti pagrindiniam dėmeniui priklausančią laiko aplinkybę, pvz.: *fche nakti pirm nei gaidis du kartu giedos / tu mane tris kartus uffiginfi*. BP I 365₄

BP, DP ir SP laiko sakiniams su *neg* būdingas santykinai kiek dažnesnis postpozicinis šalutinis dėmuo (bendras santykinis dažnumas virš 50%) (žr. 7 lentelę).

2.3. Tarinių raiška

Visų trijų šaltinių laiko sakiniams su *neg* labiau būdingos suderintos pagrindinio ir šalutinio dėmens tarinių laiko formos (žr. 8 lentelę). Dažniausias sakinių modelis V_{BUT} , *neg* V_{BUT} (bendras vartosenos dažnumo vidurkis ~52%), pvz.: *Wiffa ánás pirm žinôio / pražwelge / paketino ir paskirfte n e g stiois* DP 335₉ *Wβyftkoć on pier wey wiedział / przęyżrzał / vmylił y rozrzadził / ni ž fie sftálo* ³W 345₅₀. Rečiau vartojami modelio V_{BUS} , *neg* V_{BUS} sakiniai (vartosenos

³⁵ Čia galima įžvelgti veikiant bendrus ikigramatinio kalbos lygmens principus (*pre-grammar rules*), pvz., kalbos intonacijos bei ritmikos dėsnius (kalbant pabrėžiami sunkiau nuspėjamos informacijos elementai; pabrėžiami svarbesnę informaciją perteikiantys elementai; konceptualiai viena kitai priklausančios informacijos atkarpos suliejamoms bendru melodiniu kontūru, o pauzės tarp tokių informacinių atkarpų trukmė yra kognityvinio ryšio atitikmuo) ir išsidėstymo erdvėje dėsnius (*spacing rules*) – viena kitai konceptualiai priklausančios informacijos atkarpos išdėstomos arčiau viena kitos (plg. G i v ó n 2009, 326).

7 lentelė. Laiko sakinių su jungiamuoju žodžiu (*pirm*) *neg* poziciniai modeliai

Šalutinis dėmuo	BP (19 vnt.)			DP (57 vnt.)			SP (11 vnt.)		
	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis
<i>pirm(a) neg</i>	7	3	9	8	2	23	4	1	–
<i>neg</i>	–	–	–	2	4	3	1	1	–
<i>neg(i) / pirma</i>	–	–	–	–	–	–	–	2	–
<i>pirma... / neg(i)</i>	–	–	–	–	–	15	–	–	4
Iš viso	7 ~36,8%	3 ~15,8%	9 ~47,4%	10 ~17,5%	6 ~10,5%	41 ~72%	5 ~38,5%	4 ~30,8%	4 ~30,8%

dažnumo vidurkis ~10,3%), pvz.: [...] *o kağ patis' ėfiu / neg mífsta izkakšiu?* DP 126₃₄ [...] *á což fam iešć bede / niž do miáftá doyde.* ³W 133₂₉. Dar retesni modelio V_{ES} , *neg* V_{ES} sakiniai (vartosenos dažnumo vidurkis ~6,7%), pvz.: [...] *todrínag pirm neg ia iiemus dūst' / dūst' iiemus dwáfia fawa* [...]. DP 203₂₅ *przetož pierwey nižli ia im dáie / vžycza im Duchá fwego* [...] ³W 211₄₂

Sudarydami sakinių su *idant*, *norint* šalutinius dėmenis, prijungiamieji laiko ribos sakiniai su *neg* abiejuose dėmenyse turi tariamąja nuosaka išreikštus tarinius, pvz.: [...] *idánt' pirm' kentėtu krížiū dweiópa / neg butu ant' Wíeno pakabíntas.* DP 174₁ [...] *áby pierwey ćierpiał krzyż dwoiáki / nižliby był ná iednym zawiębony.* ³W 183₅

Visuose trijuose tekstuose Jn 8,58 perikopė verčiama sakiniu su esamojo laiko veiksmažodžiu pagrindiniame dėmenyje ir būtojo laiko – šalutiniame dėmenyje (sakinio modelis (*pirm*) *neg* V_{BUT} , V_{ES}). Šiuose sakiniuose gramatinių laiko formų santykis priešingas prasminiam santykiui, plg.:

- [...] *Pirm nei Abrahamas stoiofi / afch efmi.* BP I 326₂
- [...] / *pirm neng Abrahamas stoiofi / afch efmi.* BP I 320₇
- [...] *pirm neg Abrômas bú / aß efsmi.* DP 127₂₈
- [...] *pierwey niž Abráhám był / ia iestem.* ³W 135₉
- [...] *pirm neg Abrahamas buwo, aß efmi.* SP II 109₂₃
- [...] *pierwiey niž Abráhám był, iam iešt.* SP II 111₁₂
- [...] *pirm neng Abrahamas buwa / efch efmi.* VEE 53₂₁
- [...] *Ehe denn Abraham ward, bin ich.* LB Jn 8,58
- [...] *Antequam Abraham fieret, ego sum.* Jn 8,58
- [...] π ρ ἰ ν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμί. Jn 8,58

8 lentelė. Gramatiniai sakinių su *neg* modeliai

Sakinių modeliai	BP	DP	SP
V _{BŪT} , <i>neg</i> V _{BŪT}	7 (~36,8%)	28 (~49%)	9 (~69,2%)
V _{BŪT} , <i>neg</i> V _{TAR}	–	1 (~1,8%)	–
V _{ES} , <i>neg</i> V _{ES}	4 (~21%)	6 (~10,5%)	2 (~15,4%)
V _{ES} , <i>neg</i> V _{BŪT}	2 (~10,5%)	2 (~3,5%)	1 (~7,7%)
V _{ES} , <i>neg</i> V _{BŪS}	1 (~5,3%)	3 (~5,3%)	1 (~7,7%)
V _{BŪS} , <i>neg</i> V _{BŪS}	4 (~21%)	5 (~8,8%)	–
V _{LIEP} , <i>neg</i> V _{BŪS} / ES	1 (~5,3%) (V _{ES})	3 (~5,3%) (V _{BŪS})	–
V _{TAR} , <i>neg</i> V _{BŪS}	–	4 (~7%)	–
V _{TAR} , <i>neg</i> V _{TAR}	–	5 (~8,8%)	–

2.3.1. Pagrindinio dėmens tarinio semantika

Didžioji dalis prijungiamųjų laiko sakinių su *neg* turi episteminio modalumo pagrindinio dėmens tarinį (plg. 9 lentelėje pateikiamus duomenis).

9 lentelė. Prijungiamųjų laiko sakinių su *neg* pagrindinio dėmens tarinio modalumas

Pagrindinio dėmens tarinys	BP	DP	SP	Santykinis vartosenos vidurkis
Episteminis modalumas	17 (~89,5%)	46 (~80,7%)	13 (100%)	(~90,1%)
Deontinis modalumas	2 (~10,5%)	11 (~19,3%)	–	(~9,9%)

Neiginys laiko sakiniuose su *neg* vartojamas išskirtinai retai – po sakinį Daukšos ir Sirvydo tekstuose³⁶ (žr. 10 lentelę). Be to, ir šiuose sakiniuose neigiamas ne visas sakinytis, o tik jo dalis³⁷. DP 435₃₃ laiko sakinio struktūra ir reikšmė priklauso nuo aiškinamojo sakinio, kurio dalimi jis yra, pagrindinio dėmens tarinio: vertinamojo³⁸ modalumo veiksmožodis, reprezentuojantis teksto autoriaus nuomonę ir pateikiantis kitų autorystei priskiriamą teiginį kaip nefaktyvų³⁹, neutralizuoja laiko sakiniu pasakytą neigimą (propozicijos

³⁶ DP 278₂₃ sakinį *kuriė pirnė neg intikėio / ne turėio būt priverstī nei futremtī / bėt malōnei turėio būt ilaistī ir pralidėti* [...] galima interpretuoti kaip teigiamą.

³⁷ Sakinio neiginiu laikoma morfosintaksinė konstrukcija, kurios funkcija yra neigti visą sakinį (neigimo dalelytė susieta su pagrindiniu veiksmožodžiu); sakinio dalies neiginys gali veikti tik vieną sakinio dalį, plg. Miestamo 2005, 3t.

³⁸ Apie vertinamuosius predikatus žr. Holvoet, Judžentis 2003, 168t.

³⁹ Apie pagrindiniame dėmenyje esančio neiginio / negatyvaus elemento poveikį prijungiamajam dėmeniui plg. Cristofaro 2005, 31; 36t.

teisingumo prasme), plg.: [...] *dréfa blúžnit' / ioğ ne búwo pirm' neg vžgime izğ Mergós Mariós. DP 435₃₃ [...] šmieia blúžnić / že nie był pierwey nižli sie národžil z Páunny Máryey. ³W 451₁₆.*

SP I 143₂₇ sakinyje pagrindinį neiginio krūvį gauna prievoksmis *pirm*⁴⁰, todėl juo pasakoma propozicija taip pat gali būti vertinama kaip teigiama⁴¹, plg.: *ir pats Diewas ne pirma pafirode bažničioi Salamano / negi buwo tobulay padarita ir pabaigta. SP I 143₂₇ I Jam Bóg nie pierwey sie pokazal w kościelė [...] / a ž był dofkonalé uczynióny y dokonóczyony. SP I 143₃₁.*

10 lentelė. **Prijungiamųjų laiko sakinių su *neg* pagrindinio dėmens tarinio poliariškumas**

Pagrindinio dėmens tarinys	BP	DP	SP	Santykinis vartosenos vidurkis
Teigiamas	19 (100%)	56 (~98,2%)	12 (~92,3%)	(~96,8%)
Neigiamas	–	1 (~1,8%)	1 (~7,7%)	(~3,2%)

Episteminio modalumo pagrindinio dėmens veiksmožodis ir reta neiginio vartoseną gali būti susijusi su viena iš svarbesnių šio tipo laiko sakinių funkcijų – jais perteikiama informacija apie tam tikro pobūdžio veiksmų eiliškumą, kurio faktyvumu naratorius neabejoja.

2.3.2. Šalutinio dėmens tarinio semantika

BP, DP ir SP tekstuose esančių laiko sakinių su *neg* šalutinio dėmens tariiais eina tik teigiamos asmenuojamosios⁴² veiksmožodžių formos – dažniausiai tai įvykio veiksmo veiksmožodžiai, žymintys veiksmo ribą arba rezultatą, plg.:

Bet ne iu dweiu teipo pramintas buwa / Net paties Diwo per Angela Schwenta Gabriela / pirm nei praffideia biwate. BP I 135₂

Biloia iopi Karalifchkis Wiefchpatie / ateik / pirm neig numirfchta waikas mana. BP II 474₁

Pasibaigęs veiksmas kartais perteikiamas būtojo laiko eigos veiksmo veiksmožodžiais⁴³, plg.:

⁴⁰ Apie fakultatyvių elementų galimybes prisitraukti neiginį plg. Givón 2001 1, 381t.

⁴¹ Apie samplaikinį *nie pierwey a ž* pobūdį plg. Klemensiewicz et al. 1955, 468.

⁴² Bretkūno *Biblijos* dalyvinių sakinių su *pirm nei* pavyzdžius plg. Ambrazas 2006a, 453.

⁴³ Plg. apibūdinimą *resultative imperfective wiepoints* Smith 1991, 116.

[...] *pirma nieig dawe monnu Diewas Żydamus / łaydo weiu / idant žiami nupuftu*. SP II 91₃₂ [...] *že niź mánne dał Bog Żydóm / wprzod wiátr poślál* [...] SP II 91₃₂.

Sakiniais su *neg* akcentuojama veiksmy išsidėliojimo tarpusavyje tvarka. Veiksmy seka būna nusakoma ikoniškai⁴⁴ (pvz., *fweria pirm žodžius negi ku ižtaria* SP II 5₁₃ *waży słowá wprzod / niź co wymowi* SP II 5₁₃) arba inver-siškai (pvz., *kuris negi žmogu karalum ir wieβpatim pafstate / pirm namus iam gražus* [...] *padare* SP I 143₁₇ *który niźli człowieká królem y panem poftánowił / pierwey mu dom piekny* [...] *uczynił* SP I 143₂₀)

Ikoniškos veiksmy sekos nusakymo pagrindas yra įprasto dviejų veiksmy savitarpio santykio įvardijimas, pvz.: *ir mufu Tiewu tiewai tokie ira buwen / pirm neig Diewas iemus fawa Schwenta žodi atfiunte*. BP I 154₂

Nemaža dalis (vidutiniškai ~35,5%) BP, DP ir SP esančių laiko sakinių su *neg* nusako neįprastą (žymėtą) veiksmy seką, skirtą apibūdinamųjų subjektų išskirtinumui pabrėžti, plg.:

ghis fcho ferganczio žmogaus apfijm / [...] io ligga prawaridams / pirm nei ghi ferganfjs meldž BP II 425₂₃

kuris pirm negi kas io melde / pats [...] prałykie iu małdas / paweyzdeio vnt reykálu iu. SP II 103₂ *ktory wprzod niź go kto prošil śam* [...] *wprzedził ich modły* SP II 103₂

tai wiffa prâneffe pirm neğ ftóios. DP 235₂ *to wβytko opowiedzieć raczył / pierwey niź fie stało*. W³ 243₃₉

3. Sakiniai su jungiamuoju žodžiu *kol*

3.1. Vartojimo ypatybės

BP, DP ir SP vartojami laiko sakiniai su jungiamojo žodžio *kol* variantais *kolei*, *ik kolei* ir *pakolei* (žr. 11 lentelę). BP ir SP laiko sakiniuose *kol* variantų rašyba gana vienoda (plg. BP vartojamus *kolei* (31x), *kalei* (1x), *ikkolei* (2x), *pakolei* (3x) ir SP *kołay* (14x), *pakołay* (14x), *pokołay* (2x)). Žymiai įvairesnė

⁴⁴ Ikoniškumas suprantamas kaip polinkis įforminti kalbines struktūras pagal panašumą su patirtimi, pvz., ikoniška veiksmy seka pateikia veiksmus įprastinio eiliškumo tvarka. Daugiau apie ikoniškumą žr. Croft 1990, 164, 194, apie ikonišką motyvaciją kaip atitikimą tarp lingvistinės struktūros ir lingvistinės reikšmės, kai sudėtinio sakinio dėmenų tvarka atitinka loginius ryšius tarp veiksmy, žr. Haiman 1985, 11; Cristofaro 2005, 8; Diessel 2005; 2008.

jungiamojo žodžio *kol* variantų rašyba DP: įvairiai sukirčiuoti⁴⁵ (*ik*)*kolei* (prieš balsį *e* dažniausiai rašomas kietasis *l* (56x), labai reta minkštojo *l* vartosena (1x): iš viso DP laiko sakinių su *kolei* (25x), su *ik kolei* (32x), su *kolai* (21x), su *ik kolai* (12x). Sudėtinio jungiamojo žodžio dalimi *ik kolei* / *ik kolai* esantis *ik* paprastai (43x) rašomas atskirai nuo *kolei* / *kolai*, dažnai (33x) su apostrofo ženklu (kurį galima vertinti kaip dar jaučiamą nunykusio balsio *-i* žymę⁴⁶). Kaip vienas žodis *ikkoláy* pavartotas tik DP 46₃₇ sakinyje.

11 lentelė. **BP, DP ir SP laiko sakiniai su jungiamojo žodžio *kol* variantais**

Laiko sakiniai su	BP	DP	SP ²
<i>kolei</i>	32 (~87%)	46 (~51%)	14 (~47%)
<i>ikkolei</i>	2 (5%)	44 (~48%)	–
<i>pakolei</i>	3 (8%)	1 (~1%)	16 (~53%)
Iš viso	37 (100%)	91 (100%)	30 (100%)

Semantinę DP laiko sakinių su jungiamaisiais žodžiais *kolei*, *ikkolei*, *pakolei* invariantiškumą rodo šių sakinių atitikmenys lenkiškame originale: 87 sakiniai (~96%) atitinka Wujeko postilės sakinius su *poki*, 1 – sakinį su prielinksnine daiktavardžio konstrukcija, 3 – sakinius su *ażby*. Pastarieji trys sakiniai (su *kolai* (2x) ir su *ikkolei* (1x)) yra to paties gramatinio modelio V_{BOT} , *kolei* + V_{TAR} sakiniai Mt 18,30 ir Mt 18,34 perikopėse (*išguldymuose* Wujeko sakiniams su *aćby* Daukša paprastai parenka sakinių su jungiamuoju žodžiu *net* atitikmenis). Tokias jungiamojo žodžio parinktis galėjo įtakoti laiko sakinių modeliai, nusakantys atitinkamas NT eilutes Baltramiejaus Vilento *Euange-*

⁴⁵ Plg. Mindaugo Strockio pateiktą DP kirčiavimo vertinimą: „Mikalojaus Daukšos 1599 m. *Postilėje* kirčio vieta žymima akūtu ir lotynišku (t. y. laužtiniu) cirkumfleksu, kai kada ir taško pavidalo ženklu, bet sunku įžvelgti kokį dėsningumą, kada Daukša rinkdavosi vieną, o kada kitą ženklą. Ženklų vartojimas toks nenuoseklus, kad kyla įtarimas, jog konkretų ženklą galėjo nulemti spaustuvės rinkėjas, kirčiuotai rankraščio raidei atsitiktinai imdamas iš dėžės spaudmenį su bet kuriuo ženklu. Pažymėtina, kad Daukšos tekste [...] nėra eksplikatyvinių diakritikų, kitaip tariant, kirčio ženklai žymi tik tikrąją kirčio vietą.“ (Strockis 2007, 88t.).

⁴⁶ Apie *-i* žymėjimą priebalsiuose minkštumo ženklu – tašku arba apostrofu žr. A m - brazas 2006a, 433, 481.

⁴⁷ *Punkty kazań* tekste *kolai* atitinka *poki*(š) (12x), *aż* (2x), o *pakolai* – *poki* (12x), *pokąd* (1x), *aż* (2x) ir *gdy* (1x).

lijose bei Epistolose (VEE)⁴⁸ (1579) (skirtumai nedideli – DP *kólei užmoketu* atitinka VEE *pakolei ghijs užmokietu*, o DP *ik' kolei užmokētu* atitinka VEE *ik užmokietu*). VEE paveikė ir jungiamojo žodžio *pakolei* pasirinkimą BP II 485₁₃ sakinyje, plg.:

O iifsái ne norêio / bet' nuêio ir imméte ii faitũfna / kól'ei užmoketu fškóla DP 359₉

A on niechćiał / ále bedþy wrućil go do ćiemnice / ážby zápláčil dluę³W 371₅
A ghis nenoreia. Bet nueghens inmete ghi ing temnicze / pakolei užmokeia ka fkeleia. BP II 485₁₃

A ghijs nenoreia. Bet nũeghiēs ijmete ghij ing temnicze / pakolei ghijs užmokietu / kà buwa kaltas. VEE 124₁₇

Er wolt aber nicht, fondern gieng hin, und warff jn ins Gefengnis, bis das er bezalet, was er fschũldig war. LB Mt 18,30

Ille autem noluit, sed abiit et misit eum in carcerem, donec redderet debitum Mt 18,30

ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν ἀλλὰ ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν ἕως ἀποδοῦ τὸ ὀφειλόμενον. Mt 18,30

Mt 18,34 perikopės frazė nusakoma laiko sakiniu su *ik kolei* Daukšos *Postilėje*⁴⁹, bet sakiniu su *ik* Bretkūno ir Vilento tekstuose (pastaruosiuose šaltiniuose sakiniai sutampa beveik ištaisai), plg.:

Ir apnirtes Wiefþpatis io índawe ii búdelamus ik' kol'eí užmokētu wiffa fškóla DP 359₁₆

A rozgniewawþy fie pan iego / podał go kátom / ážby zápláčil wþytek dluę.³W 371₁₁

Ir apfirustawens Wiefþpats io / padawe ghi Muczitoiems / ik užmokietu wis ka iamui fkeleia. BP II 486₅

Ir apfirustawes Wiefþpatis ió / padawe ghij Muczitoiems / ik užmokietu wifs kà ghijs ijamui fkeleia. VEE 125₁

Und fein Herr ward zornig, und vberantwortet jn den Peinigern, bis das er bezalet alles was er jm schũldig war. LB Mt 18,34

⁴⁸ VEE buvo priskirta oficialiosioms liturginėms knygoms, plg. Aleknavičienė 2008, 44t. Apie VEE ir šių tekstų populiarumą Prūsijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bažnyčiose žr. Zinkevičius 1988, 59t. Apie ankstesniuose tyrimuose nustatytą lietuviško evangelijų teksto tradicijos egzistavimą žr. Ambrazas 1962; 1968; Aleknavičienė 1999; 2005; Maskuliūnas 2000, 107, 121.

⁴⁹ Sakiniai hipotetiškai vertinamo veiksmo nusakymui su jungiamuoju žodžiu *iki* vartojami retai – po sakinių DP ir BP.

Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoad usque redderet universum debitum. Mt 18,34

καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς ἕως οὗ ἀποδοῦ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον. Mt 18,34

Dar plg. Mt 18,34 perikopės frazę persakantį analogiškos struktūros laiko sakinį DP pagrindiniame tekste:

búdelemus indawe ing rakás kôlei vžm ok êtu wiffa kû búwo kaltas. DP 286₁₂
kátom podał w rece / ážby zápłácił wšytko był winien. ³W 293₄₈

Komentaro tekste (išguldymuose) Wujeko sakinius su *ážby zápłácił* Daukša vertė ir sakiniais su jungiamuoju žodžiu *net*, plg.:

nôri pûdit' teip' ilgái / n et' iam' vžm ok êtu ik' mažeufiam' penigêlui DP 361₁₄ y
tám go chce gnoić / ták dlugo ážby mu zápłácił ³W 372₅₂

pádawe ii macin' budelamus / n et' wiffa škôla vžm ok êtu DP 361₃₁ *podal go w*
moc kátom / ážby wšytek dlug zápłácił ³W 373₁₃₅

Sinonimišką jungiamųjų žodžių *net* ir *kol* vartojimą rodo DP ir SP perikopių laiko ribos sakiniai, perteikiantys sutampančias NT eilutes, plg.:

Patôgi yra karalįste dagú rûgšti / kuria émus žmonà / páštiepie trife ketwircziúše
miltu / n et aprûgšta wiffa DP 86₄₂

Podobne ieft krolewstwo niebieskie kwáfowi / ktory wziaówšy niewiaftá / zákrywa
we trzech korcach maki / áž sie vkwási wšytko ³W 88₁₃

Priliginta ira karalįste dungaus rugszti, kuriu iemus žmona paslepe (azuraugie)
trife mierose miltu, k o l a y surugo wifa. SP I 296₁₁

Podobne ieft krolewstwo niebieskie kwáfowi / ktory wziaówšy niewiaftá / zákryła
we trzy miary maki / áž wšytká skwášniálá. SP I 297₁₃

Simile est regnum caelorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinae
satis tribus, donec fermentatum est totum Mt 13,33

Ὅμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμη, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυπεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία ἕως οὗ ἐξυμώθη ὅλον. Mt 13,33

Skirtingų jungiamųjų žodžių vartosena panašios struktūros sakiniuose rodo jų reikšmės artimumą (plg. Borkovskij 1973, 149) bei jungiamojo žodžio *kol* funkcijų plėtimąsi senesnio jungiamojo žodžio *net* sąskaita: DP laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu *net* ir tariamąja nuosaka, skirti hipotetiškai vertinamo veiksmo nusakymui, šią funkciją pamažu perleidžia sakiniams su jungiamuoju žodžiu *kol*.

3.2. Gramatinės ir struktūrinės ypatybės

Tiriamuosiuose šaltiniuose vartojamų laiko sakinių su *kol* šalutinio dėmens tariniais eina tik asmenuojamosios veiksmažodžių formos⁵⁰.

BP, DP ir SP laiko sakiniams su jungiamuoju žodžiu *kol* labiau būdinga postpozicinė šalutinio dėmens vartosena. BP ir SP tokių sakinių esama apie du trečdalius (BP – ~65%, SP – 67%), o DP beveik pusė (~ 45%).

Dėl originalo įtakos DP sakiniuose su *kol* atliepiamieji žodžiai vartojami žymiai dažniau (apie 40%). Atliepiamasis žodis sakiniuose su *kolei* ir *ikkolei* vartojamas panašiai (žr. 12 lentelę). BP laiko sakiniai (2x) su atliepiamaisiais žodžiais sudaro tik apie 5%, o SP (3x) – apie 10% visų laiko sakinių su *kol*. Dažniausias atliepiamasis žodis (*ik*) *tolei*, pvz.:

ir tołay kariauua / kołay anas liepia. SP I 261₂₀ *y poty woiuie / poki on każe* SP I 261₂₂

Ik' kôłei tikrái nūdeme / kaip gelažis žaiždoié wîrpfjo žmóguie: tółai ne padéft' ne wien{i} wáįftai. DP 348₄₈ *Poki grzech / iáko želažo wranie tkwi [...]* *poty proźne fa wbykie lekárftwa.* ³W 360₇

[...] *taczeu káltas gfsi pérferget' nūdemeienti / ne idánt' ii apkalbétumbei / apsúditumbei ir pašmerkumbei / beft' idánt' ii graudintumbei ir paieškotumbei* *Ir teip ik tołei túrimę apé kitus rūpintiś / kôłei mumus pėrlaidže pašaukimas mūfu.* DP 415₁₆ [...] *A tak poty fie mamy o inše stárác / poki nam dopužže náše powołanie.* ³W 429₃₃

Kai kuriuose DP ir SP sakiniuose pastebimas polinkis atliepiamojo žodžio sandarą derinti su jungiamuoju žodžiu, plg.:

ik kółei turí rúftibe [...] / *ik tółei ne turí pakâieus* DP 133₁₅ *poki maš gniew [...]* / *poty nie maš pokoiu* ³W 140₇

ne wifadu bus karalums / bet patołay / pakołay / Diewas paškire. SP I 135₁₂ *nie záwbe beda krolami / ále poty poki Bóg žamierzył* SP I 135₁₃

12 lentelė. Sakinių su jungiamuoju žodžiu *kol* struktūra

Sakiniai su <i>kol</i>	BP			DP			SP	
Jungiamojo žodžio variantai	32	2	3	46	44	1	14	16
	<i>kolei</i>	<i>ikkolei</i>	<i>pakolei</i>	<i>kolei</i>	<i>ikkolei</i>	<i>pakolei</i>	<i>kolei</i>	<i>pakolei</i>
Atliepiamasis žodis	2	–	–	19	18	–	1	2
Iš viso	(37 vnt.)			(91 vnt.)			(30 nt.)	

⁵⁰ Plg. nuorodą, kad „prieveiksmiškas jungiamasis žodis *ikkolei*, *iki kolei* Mažvydo, Daukšos ir Vaišnoro raštuose dažniau jungia šalutinius veiksmažodinius negu dalyvinius sakinius“, Ambrasas 2006a, 456.

3.3. Semantinės ypatybės

Semantinės Daukšos *Postilėje* vartojamų laiko sakinių su *kolei* ir su *ikkolei* savybės yra panašios (plg. 13 ir 14 lentelėse pateikiamus duomenis). Jungiamasis žodis *ik kolei* kiek dažniau vartojamas sakiniuose su neigiamu šalutinio sakinio veiksmažodžiu (DP esama 12 tokio tipo sakinių su *ikkolei* ir 5 sakiniai su *kolei*), plg.:

ik' kòłai ne kèłeš iz numírfiu Chríftus / búwo ßirdés funkios žmónes. DP 200₁₆ *poki nie wstał z martwych Chrystus / byli fercá oćieżałego ludźie* ³W 208₂₃

ßítie raupsúti vžtęķeío Wießpati / stêiges kòłei ne ięio inğ miéfta DP 327₃₉ *ci tedowáci zábieźeli PAnu / śpieyli śie poki nie wßedł do miáftá* ³W 338₃

Trukmė iki tam tikros ribos gali būti nurodoma ir pagrindiniame, ir šalutiniame dėmenyse pavartojant neigiamą veiksmažodį, plg.:

ik' kòłei nopfíkrîkßtíś [...] ne gal ieit inğ karalífta Díewo DP 255₂₁ *poki śie nie ochrzćí [...] nie moźe wniść do Krolewftwa Boźego.* ³W 263₂₃

ik' tółei ne palaús W. Díewas téífaus koróuimo sáwo: ik' kòłei męš wel' nùdemiu darít' ne méfsimes DP 348₄₃₋₄₄ *poty nie oddali Pan Bog [...] kazni swoiey / poki my teź grzeßyć nie przestániemy* ³W 360₂

ik' kòłei tie notgríß Baźniczion' tikronáion' / ir bedrîften' ißtikimúiu / ik' tołei niekadós nei ißmanis / nei apźwalgis / to ka męš áißkei régimę ir gúrdimę. DP 403₁ *Poki śie i nie wroca [...] / poty nigdy áni zromieia / áni ogladáia / tego co my iawne widźimy / y ślyßymy.* ³W 416₄₈

Sakiniais su jungiamojo žodžio *kol* variantais paprastai reiškiamą pagrindinio veiksmo ar būsenos trukmė iki šalutiniu veiksniu nurodytos ribos. Aptariamųjų šaltinių sakiniuose su *kol* šalutinio dėmens tariniu dažnai eina egzistencinių veiksmažodžių *būti*, *gyventi*, *laikyti(s)* ir pan. formos, žyminčios ilgai trunkančią statinę būseną⁵¹, pvz.:

Todelei fchos teifibes tikokem kolei giwi efme. BP II 287₂₄

wargei tu ant ios penefies kolei giwenfi BP II 412₁₄

fu tręczéis wel' izķeiktáis (kokié yra wiśi Hęretikai) nę dęra draugies turéi ik' kòłei yra tokéis / DP 281₂₉ *[...] nie godzi śie obcowác poki ja tákimi.* ³W 289₂

anóii linxmibe gálo ne turés / be' túri patêkt' ant' ámźiu ámžinúiu / ik' kòłei W. Díewas giwëna DP 390₄₅ *ono wefele [...] ma trwác ná wieki wiekow / poki P. Bog żywie* ³W 404₃₅

⁵¹ Apie statinės būsenos raiškos priemones plg. Smith 1991, 6t.

Uß ta ifchgelbeghima / kolei Diemas mus giwus laika / turrim ifch dugna sawa fchirdies diekawoti. BP I 429₅

Szmogus ifchtielos / kolei dufche ir kunas io kruwoie laikose / labai graßus ir kafchtaunas daikts ira BP II 408₂

žiôgai laukiá gieft' be palaubós ik kolei faule žiba [...] DP 620₁₃ *koniki abo kobelki ná polu spiewáia bez przestánku poki słońce świeci* ³W 539₁₆

Pa kôłay tieg metu turime / darikime giera / pakôłay darbimete dirbkime nes sawo metu piaufime / tay ira penefimes karalistey dungaus nupelnays gieru darbu. SP I 284_{16; 17} *Poki práwi czas mamy / czyńmy dobrze / poki czas roboty robmy: ábowiem [...]* SP I 284_{16; 18}

Gretinamų statinių būsenų vienalaikiškumas būna išryškimas ir specialiomis priemonėmis. Sakiniuose su *kol* (kaip ir sakiniuose su *iki*) dažnas duratyvinės reikšmės prefiksas *be*⁵², plg.:

Acz giwenkem Raßkafchnai / kalei beturrim / ir wartokem kuna sawa kolei be iaunas BP I 237₁₇₋₁₈

Nuggi bukem linkfchmi kolei beturrim / kunui mufu nieko neginkem / kolei be iaunas BP II 377₁₉₋₂₀

Todelei iaukinkes ßmogau netingeti / bet dirpti / kolei giwas effi / kolei begalli. BP II 278₆₋₇

pafitaiße [...] *kariu / kolei ßmones kruwoi befilaike* BP II 342₂₀

Restriktyvinę funkciją laiko sakiniuose su statinę būseną žyminčiais veiksmažodžiais atliko dalelytė *dabar*⁵³ (atitinkanti dabartinės lietuvių kalbos *dar*), pvz.:

Anf to Apafstalai stembe tũ metu / kôłai dábar kuningais bū DP 497₅ *Nád to Apostołowie spieráli sie ná ten czás / [...]* *poki ießcże cíielefnymi byli.* ³W 533₆

rëikia iam' kelo vžtëkéť ik' kôłai dábar wáikßczioia tarp mũfu. DP 327₄₈ *trzeba mu droge zábieżeć / poki ießcże chodži miedzy nami.* ³W 338₁₂

Veiksmų trukmės sutapimą žyminčiuose prijungiamuosiuose sakiniuose pagrindinio dėmens deontinio modalumo veiksmažodį įprasta vartoti nusakant atsakomybę už veiksmus⁵⁴, pvz.:

⁵² Žr. Ambrazas 1979, 171. Dar plg. terminą „kontinuatyvinis priešdėlis arba dalelytė“ *be* (‘vis) dar’ (Ostrowski 2011).

⁵³ Plg. Smoczyński'o nurodomas *dabar* reikšmės: ‘teraz, obecnie, wspanie’ ir ‘jeszcze’ (Smoczyński 2007, 89). Dar apie *dabar* kilmę ir reikšmių keitimąsi, kai laikui bėgant „naujesnė forma *dár* paveldėjo senesnę reikšmę, o senesnė forma *dabar* gavo naujesnę reikšmę ‘šiuo metu’“, žr. Ostrowski 2008, 466.

⁵⁴ Apie deontinio modalumo predikatus, kaip veikėjo moralinės atsakomybės raišką, plg. Lyons 1993, 823; Traugott, Dasher 2007, 106tt.

Todelei ir mes krikščionis / ūcho linūkmo apūakimo Angelo turrim atminti kolei giwi laikames. BP I 84₁₄

Todelei ūchicze kolei ant ūemes giwenam pareitis mumus ūu Diuwu ūudereti BP I 21₅

Kôlêi gûwas nufidêiefis tefákais ka padâres DP 122₉ (DP laiko sakinių Wujeko postilêje atitinka prielinksninê konstrukcija, plg.: *3a žywota niech ūe grzeūnik ūpowiada co uczyuil* ³W 128₅₁).

rêikia iam' kelo vžtêkêf' ik' kôlai dâbar wâikūczioi tarp mûfu. DP 327₄₈
trzeba mu droge zabiezêc' / poki iebczê chgodzi miedzy nami ³W 338₁₂

13 lentelê. Sakinių su *kol* pagrindinio dêmens tarinio modalumas

Sakiniai su <i>kol</i>		BP (37 vnt.)			DP (91 vnt.)			SP (30 vnt.)	
		32 <i>kolei</i>	2 <i>ikkolei</i>	3 <i>pakolei</i>	46 <i>kolei</i>	44 <i>ikkolei</i>	1 <i>pakolei</i>	14 <i>kolei</i>	16 <i>pakolei</i>
Pagrin- dinio dêmens tarinys	episteminio modalumo	10	1	1	29	27	1	7	6
	deontinio modalumo	22	1	2	17	17	–	7	10

14 lentelê. Laiko sakinių su *kol* pagrindinio ir ūalutinio dêmens tarinio poliar-riūkumas

Sakiniai su <i>kol</i>		BP			DP			SP	
		32 <i>kolei</i>	2 <i>ikkolei</i>	3 <i>pakolei</i>	46 <i>kolei</i>	44 <i>ikkolei</i>	1 <i>pakolei</i>	14 <i>kolei</i>	16 <i>pakolei</i>
Pagrindi- nio dêmens tarinys	teigiamas	25	2	3	35	29	1	13	12
	neigiamas	7	–	–	11	15	–	1	4
ūalutinio dêmens tarinys	teigiamas	31	2	3	41	32	1	12	16
	neigiamas	1	–	–	5	12	–	2	–
Iū viso		(37 vnt.)			(91 vnt.)			(30 vnt.)	

4. Sakiniai su jungiamuoju žodžiu *iki*

Laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu *iki* vartojami tik BP ir DP. BP ūio tipo sakiniai (jū 37 vnt.) vartojami santykinai labai daūnai ir sudaro daugiau nei trečdalį (~35%) laiko ribū žyminčių sakinių. DP sakiniai su *iki* vartojami rečiau (32 vnt. sudaro ~13% visū laiko ribos sakinių ūaltinyje).

4.1. Gramatinės, struktūrinės ir semantinės sakinių ypatybės

Laiko sakinių su *iki* šalutinio dėmens pagrindą gali sudaryti ir neasmenuojamosios veiksmažodžio formos. Su pastarosiomis Bretkūno *Postilėje* pavartoti 7 sakiniai (~19%), pvz.:

Nei wel turetu βmogus laukti ikki ifchkarfschens ik pafenens ir apfirgens BP II 53²³⁻²⁴

Wiffadai fu ieis linksmawa ir Schokineja ikki prigerens / ir atgulans BP II 195,
Šachariofus [...] negaleia ne wieno βodzio ifchkalbeti / ikki uβgimmufiam fcham Ianui Sunui sawam BP II 236⁸

Didžioji dalis (29x arba ~91%) visų Daukšos *Postilės* laiko sakinių su jungiamuoju žodžiu *iki* taip pat sudaryti su neasmenuojamosiomis veiksmažodžių formomis. Šiuos dalyvinius sakinius Wujeko *postilėje* atitinka:

- prielinksnio *do* + kilmininkas (26x *do smierci* ir 1x *do woley*) konstrukcijos (žr. 5.3 sk.);
- 2 veiksmažodiniai sakiniai su *ąž* (*ąž go naydzie*). Šie sakiniai perteikia Lk 15,8 eilutę perikopėse (a)⁵⁵ ir *išguldymuose* (b), plg.:

a) *kurii žmoná [...] / iei paméftú grâfi wiéna / ar ne vždega žwakes / ir iβliúie namús ir iebko / néi ik' atrandanti?* DP 279¹⁷ *ktora niewiáftá [...] / iefliby zgbuila groβ ieden / izali nie zažega świece / y vmiáta domu / y βbuka z pilnościa / áž go naydzie* ³W 286⁸

b) *maž ne wifsús namūs iβwárto / teip ilgái / neit ik atrádanti ü [...] DP 281⁷ niemal wβytek dom wywraca / ták dlugo áž go naydzie* ³W 288³⁴

DP laiko sakiniai su *iki* ir asmenuojamosiomis veiksmažodžio formomis (3x) atitinka Wujeko *postilės* sakinius:

- su jungiamuoju žodžiu *ąž* (plg. Mt 22,44 perikopės frazę nusakančius laiko sakinius *fedék' ant' deβínés manós / ik' padéfsiu priéfakius tawús pakóiu kóiu tawú?* DP 342²⁰ ir *siedz ná práwicy moiey / áž polože nieprzycioły twoie podnożkiem nog twoich* ³W 353³);
- su jungiamuoju žodžiu *coby* (plg. *fúkús ir nepâkēlamas dáiktas žmógui / turét' galâli pîrβto ant' žaríos degaczíos teip' ilgái / ik' póteriu fubilotumbei* DP 354²⁹ [...] *tak dlugo, coby Páciertz zmowil* ³W 365⁴⁴);

⁵⁵ Plg. lotynišką ir graikišką Lk 15,8 perikopės atitikmenis:

quae mulier [...] si perdidierit drachmam unam, nonne accendit lucernam et everrit domum et quaerit diligenter, donec inveniat

τίς γυνή [...] ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἄπτει λύχνον καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς ἕως οὗ εὑρῇ Lk 15,8.

- su prielinksnine konstrukcija *zá żywotá* (plg.: *Ik giwas effi darik pafsifākima* DP 122_{3m} *zá żywotá trzebá fie spowiedác* ³W 129_{1m}).

Atliepiamieji žodžiai prijungiamuosiuose sakiniuose su *iki* vartojami retai (BP – 2x, DP – 5x), pvz.:

Ghi teip ilgai Krištu melde / ikki ghi perprafche BP II 481₁₈
kurris tris defschimtis ir afchmus metus firga ikki pagelbams buwa
Krištaus BP I 284₁₆

Vienas sakinytis su jungiamuoju žodžiu *iki* BP eina greta sinonimiškos laikotarpio žymintiesios prielinksnio *iki* konstrukcijos su kilmininku, plg.: *mumus numirus / mušu waikai bus / ir iffilaikis fu sawa potamkais / ikki sudnos dienios / ikki fchi βeme / bei tas dangus gala gaus* BP II 409₇

Prijungiamiesiems sakiniams su *iki* būdinga šalutinio dėmens postpozicija (36 sakiniai Bretkūno *Postilėje* (~97,3%), 25 sakiniai Daukšos *Postilėje* (~78,1%)) (žr. 15 lentelę). Ši laikotarpio ribos sakiniams su jungiamuoju žodžiu *iki* (kaip ir sakiniams su jungiamaisiais žodžiais *net, neg, kol*⁵⁶) būdingą dėmenų tvarkos modelį galima paaiškinti tuo, kad ikoniškas / chronologinis veiksmų išdėstymas reikalauja mažiau pastangų suvokimo procese (nes pagrindinis veiksmas vyksta anksčiau už šalutinį, žymintį jo ribą), pvz.: *Elfbeta [...] fu wiru sawa newieno waiko netureia / ikki abudu nukarfcha* BP II 235₂₃

Sakiniams su *iki* būdingas santykio su veiksmo / proceso baigiamąja faze nusakymas (nors tas veiksmas paprastai vertinamas kaip nauja kokybė). Riba nusakoma kaip rezultatas⁵⁷. Tokią šalutinio veiksmo kaip ribos ir rezultato semantiką sukuria įvykio veiksmo veiksmožodis šalutiniame dėmenyje, plg.:

Teipo ir dabar Welinas tiko ikki fulauk cziefa saw patogu BP I 271₇

Veiksmo kaip rezultato reikšmę paryškina ir neigiamas šalutinio dėmens veiksmožodis, plg.:

Nefchokem wanikus ifch iaunu rošu / ikki nepabala. BP I 237₁₉
Antri wel tokie ira / kurie gird / mj / klaufa ir prijim Diewo βodi tam tik ir pagalei tho giwen / ikki neffiranda iemus kakia prigada BP I 247₁₉
Turim teipaieg ikki nemirre prijimti Pono mušu IEšaus Krištaus *Weczere / tatai eft / io kuna bei kraughi / kaip regim tatai daranczus wiffus tikrus krikščizonis.* BP II 414,18

⁵⁶ Žr. 16 lentelę.

⁵⁷ Veiksmo trukmės sintaksės ir semantikos aprašymui naudojama bendresnė nei 'tikslas' 'ribos / pabaigos taškas' (*end point*) sąvoka, plg. Huddleston, Pullum 2002, 702t. Apie rezultatyvinius veiksmožodžius žr. Pakerys 2011, 43tt.

Šalutinio veiksmo kaip rezultato reikšmė taip pat išryškėja tautologinėse konstrukcijose, kai šalutinio dėmens tariniu eina tos pačios šaknies veiksmažodžio (asmenuojamoji ar neasmenuojamoji) forma kaip ir pagrindiniame dėmenyje, pvz.: *Pawargulei walgis / ik priwalga* BP II 208₁₆

Viena iš tokių konstrukcijų, pavartota BP perikopėse, rodo Bretkūną pasirinkus jungiamąjį žodį *iki* vietoj VEE esančio senesnio *net*, plg.:

Ir schitai / βwaisde / kure regeia ritu βemeie / eia pirm iu / i k k i ataia BP I 150,
Ir schitai / βwaisde / kure regeia vschtekieghime Saules eia pirma iū / n e t ataia
VEE 22₁₂

Und fihe, der Stern den sie im Morgenland gefehen hatten, gieng fur jnen hin, bi s das er kam LB Mt 2,9

Et ecce stella, quam viderant in oriente, antecedebat eos, usque dum veniens
Mt 2,9

καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοῦς, ἕως ἐλθὼν Mt 2,9

Laiko sakiniuose su *iki* dažniau vartojamas deontinis pagrindinio dėmens veiksmažodis (16 sakinių BP (43%) ir 9 sakiniai DP (29%)).

Bretkūno *Postilėje* dažniausi laiko sakiniai su *iki*, kurių tariniais eina esamojo laiko veiksmažodžių formos abiejuose dėmenyse (11x / ~30%) ir sakiniai su būtojo laiko (9x / ~24%) veiksmažodžiais abiejuose dėmenyse. Daušos *Postilėje* dažniausi sakiniai, kurių pagrindinio dėmens tariniu eina būtojo laiko, o šalutinio dėmens – neasmenuojamosios esamojo laiko veiksmažodžių formos (21x / ~66%) ir sakiniai su esamojo laiko veiksmažodžiais abiejuose dėmenyse (6 x / ~19%) (žr. 15 lentelę).

4.2. Šalutiniai dalyviniai sakiniai su *ik* ir veiksmažodžio *mirti* formomis

Veiksmažodžio *mirti* formos sudaro daugumos Daušos *Postilės* dalyvinių sakinių su *iki* (26x arba ~90%) pagrindą: *ik miršta(s) / mirštanti / (nu) mirštant / numirštančiam*⁵⁸. Wujeko tekste šiuos dalyvinius sakinius atitinka daiktavardinė konstrukcija *do smierci*⁵⁹, plg.:

kaip' iam' ik' mîrβta iβtikimái ne tarnaut' DP 161₂₉ iáko mu do śmierci wiernie fluzýc [...] nie mamy? ³W 167₂₅

⁵⁸ Plg. Ambrazo pateikiamą šių sakinių kaip *stabarejančios formulės* apibūdinimą (Ambrazas 2006a, 452).

⁵⁹ Zdzisławos Krążyńskos atlikto tyrimo apie senojoje lenkų kalboje vartotų prielinksnių *ku* ir *do* skirtumų rezultatai rodo, kad vienu tokiu skirtumu buvo „ne ribų peržengimo / neperžengimo sema, o atstumo iki orientyro samprata: *k* reiškė kryptį link artimų objektų, *do* – link nutolusių“, žr. Żilinskaite 2010, 223. Dar plg. Krążyńska 2000.

Šalutiniuose dalyviniuose sakiniuose prieš *iki* dažnai vartojamas pabrėžiamąją funkciją atliekantis žodelis *net*, pvz.: *Ir Iósephas níeko ne ilgindamas / kėlęs teiáus nákti éme bernėli ir mótina io / ir nubėgo inė Egípta / ir búwo ten' nėt' ik numirβtancziam' Hėrodoi.* DP 419₅ y byl' tám aż do śmierci Herodowey. ³W 433₃₄. Pleonastinio *net ik* vartojimą DP dalyviniuose sakiniuose dažnu atveju nulėmė lenkiško originalo pavyzdys: dalyviniai sakiniai su *mirti* formomis Wujeko postilėje dažniau atitinka prielinksnes *aż do smierci* (23x) nei *do smierci* (3x) konstrukcijas. Pirmąsias Daukša išvertė dvejopai: didesnę dalį (19x) pleonastiniu *net ik*, o 4-ias (plg. DP 256₆; 264₁₂; 265₂₃ ir 554₄₂ sakinius) – vienu pačiu *ik*, plg.:

turėio ik mirβtas DP 265₂₃ trzymáli aż do śmierci ³W 272₃₄
ik' mırβtas žėidei βíta / kurís tawé tur fūd[i]f? DP 554₄₂ aż do śmierci
obrażał tego / ktory cie ma sadzić ³W 601₂₅

Pabrėžiamąją *net* funkciją⁶⁰ sakiniuose su pleonastiniu *net ik* rodo dalyvinių sakinių semantika, plg.:

[...] *kente ne fu skáitomus apikalbius ir gintiimus net' ik' mırβtas / ir tú mus fu Diėwu Tėwu fudėrino* DP 534₅₂ [...] *cierpiał rozliczne przymowki y przećiwieństwá aż do śmierci* ³W 581₃₁

Pulcheria [...] mergiŃtoia del' meiles W. ChriŃtaus / giwėno nėt' ik' mirβtanti DP 494₁₈ *Pulcherya [...] w pánienŃŃwie dla miłości Páná ChryŃtuŃowey / trwála aż do śmierci* ³W 527₂₉

Wieβpatis ir iżganńtoies mŃŃu IėŃsus ChriŃtus / páŃkui pástara Wėczėria nėt' ik mırβtas / Ńęptńnis kartŃs wadźiėtas / tai ten' tai βėn' DP 159₁₉ [...] *ChryŃtus JEzus / po oftńtniey wieczėrzy aż do śmierci fwoiey / siedmkroć prowadźon ieŃt to tám to fám* ³W 165₂₆

Dalyviniams sakiniams su *iki* sinonimiškose prielinksnio *iki* + DAT konstrukcijose žodelis *net* atlieka pabrėžiamąją funkciją, plg.:

idánt' tafsái teip atliktŃ / nėt' atejŃiu / tai yra / nėt' ik diėnai sŃdo DP 414,49
aby tam tak goŃtał aż przyidė / to ieŃt / aż do dniá fadnego ³W 429₁₇

Nórint' nŃg atwaźėwimo magu / nėt' ik begĩmui inė Egípta / ne maź dienŃ búwo praβėke DP 419,38 *od przyiechńnia MėdrcoŃ / aż do wćiekńnia do Egíptu / nie máto dni bylo przemineło* ³W 434₆

⁶⁰ Vinco Urbučio nuomone, pleonastiniuose / samplaikiniuose dariniuose su *ik* „*net* galėtŃ būti suvokiamas ir dabartine sustiprinamąja, pabrėžiamąja funkcija“ (Urbutis 1966, 105).

Pabrėžiamąją funkciją atliekančio *net* ir jungiamojo žodžio *ik* vartojimą skatinti galėjo ir Vulgatoje vartojama ribą nurodanti samplaikinė konstrukcija *usque ad*⁶¹ + Acc. (pvz., Mt 26,38 perikopėje). Daukšos tekste dalyvio vartojimą galėjo lemti buvimo *prie mirties / arti mirties* kaip rezultato suvokimas, ir kitokia – ryškiau veiksmo kaip proceso reikšmę nusakančio *iki* junginio su dalyviu – *ik mirštanti* – samprata, plg.:

nulûdufi yra duþiá manóii n et ik mîrþtanti DP 148₃₇
Smetna ieft duþá moiá á ž do śmierci ³W 155₁
Tristis est anima mea usque ad mortem Mt 26,38
 περὶλυπὸς ἔστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου Mt 26,38

15 lentelė. **Gramatiniai ir poziciniai laiko sakinių su *iki* modeliai**

Sakinių modeliai	BP			DP		
	Prep.	Interp.	Post.	Prep.	Interp.	Post.
V _{BŪT} , <i>iki</i> V _{BŪT}			7 (~18,9%)			
V _{BŪT} , <i>iki</i> V _{BŪT DALYV.}			2 (~5,4%)			
V _{BŪT} , <i>iki</i> V _{ES (PA) DALYV.}				2 (~6,25%)	1 (~3,1%)	18 (~56,3%)
V _{BŪT} , <i>iki</i> V _{TAR}			1 (~2,7%)			
V _{ES} , <i>iki</i> V _{ES}			10 (~27%)			
V _{ES} , <i>iki</i> V _{ES DALYV}			1 (~2,7%)		2 (~6,25%)	4 (~12,5%)
V _{ES} , <i>iki</i> V _{BŪT DALYV}		1 (~2,7%)				
V _{ES} , <i>iki</i> V _{BŪS}			1 (~2,7%)			
V _{ES} , <i>iki</i> V _{TAR}						1 (~3,1%)
V _{BŪS} , <i>iki</i> V _{BŪS}			5 (~13,5%)			
V _{BŪS} , <i>iki</i> V _{ES DALYV}			1 (~2,7%)			
V _{LIEP} , <i>iki</i> V _{BŪT}			1 (~2,7%)			
V _{LIEP} , <i>iki</i> V _{ES}			1 (~2,7%)	1 (~3,1%)		
V _{LIEP} , <i>iki</i> V _{BŪS}			4 (~11%)			1 (~3,1%)
V _{TAR} , <i>iki</i> V _{ES DALYV}					1 (~3,1%)	1 (~3,1%)
V _{TAR} , <i>iki</i> V _{BŪT DALYV}			2 (~5,4%)			
		(~2,7%)	(~97,3%)	(~9,4%)	(~12,5%)	(~78,1%)

5. Apibendrinimas

Bretkūno *Postilėje*, Daukšos *Postilėje* ir Sirvydo *Punktuose sakymų* laiko ribos nusakymui vartojami prijungiamieji sakiniai su jungiamaisiais žodžiais

⁶¹ Apie konstrukcijos *usque ad* + Acc. vartojimą Vulgatoje erdvės ir laiko santykių raiškai žr. Gelumbeckaitė 2002, 199.

kol, iki, (pirm) neg, net. Bendras santykinis laiko ribos sakinių dažnumas BP, DP ir SP panašus – maždaug 5 laiko ribos sakiniai autoriniame teksto lankе. BP dažniausiai vartojami laiko ribos sakiniai su jungiamuoju žodžiu *iki* (~35%), DP – su *kol* (~36%) ir su *net* (~29%). Sirvydas dažniausiai (~59%) vartoja laiko ribos sakinius su jungiamuoju žodžiu *kol*, ir visiškai nevartoja laiko sakinių su *iki*. Daukša jungiamąjį žodį *iki* dažniausiai vartoja nuo originalo nepriklausančiose konstrukcijose su dalyviu. Laiko sakiniai su *(pirm) neg* visuose aptariamuosiuose raštuose vartojami santykinai dar gana dažnai (sudarо vidutiniškai apie penktadalį visų laiko ribos prijungiamųjų sakinių). DP ir SP vartojami dabartinėje kalboje jau išnykę laiko sakiniai su vieniniu *neg*.

BP, DP ir SP dažniau vartojami ikonišką veiksmų seką perteikiantys laiko ribos sakinių modeliai (bendras santykinis laiko ribos sakinių su postpoziciniu šalutiniu dėmeniu vidurkis yra ~72%) (žr. 16 lentelę).

Laiko sakinių su jungiamaisiais žodžiais *iki* ir *net* šalutinio dėmens tariniais eina ir asmenuojamosios, ir neasmenuojamosios veiksmažodžių formos, o sakinių su *kol* ir *neg* – tik asmenuojamosios veiksmažodžių formos (žr. 17 lentelę).

Tiriamoji medžiaga rodo prasidėjusį laiko ribos jungiamojo žodžio *net* reikšmių ir vartosenos lauko siaurėjimą. Bretkūno *Postilėje*, Daukšos *Postilėje* ir Sirvydo *Puntuose Sakymų* laiko sakiniai su ribos jungiamuoju žodžiu *net* priklausomai nuo sakinio sandaros galėjo būti vartojami sakiniams su jungiamaisiais žodžiais *kol, iki, neg* artimomis reikšmėmis.

Prijungiamiesiems laiko sakiniams su *iki*, kaip ir sakiniams su jungiamuoju žodžiu *net*, būdinga šalutinio dėmens postpozicija (BP – ~97%, DP – 78%), didelis dalyvinių laiko sakinių dažnumas, gana dažna pleonastinio *net ik* vartoseną juose rodo prielinksninės kilmės jungiamojo žodžio *iki* ir jungiamojo žodžio *net* funkcijų keitimosi fazę.

DP laiko ribos sakinių struktūra ir semantika rodo prasidėjusį jungiamojo žodžio *kol* funkcijų plėtimąsi senesnio jungiamojo žodžio *net* sąskaita: laiko sakiniai su *net* ir tariamąja nuosaka, skirti hipotetiškai vertinamo veiksmo nusakymui, šią funkciją pamažu perleidžia sakiniams su *kol*.

pozicijos ir skyrybos požiūriu įvairuojantys jungiamojo žodžio *pirm* (...) *neg* užrašymai Daukšos ir Sirvydo raštuose rodo jungiamojo žodžio *neg* jungimąsi surieveksmiu *pirm* į vieną sudėtinį jungiamąjį žodį. Bretkūno *Postilės pirm neg* galima laikyti jau susiformavusiu sudėtinu jungiamuoju žodžiu.

Sakinių su jungiamuoju žodžiu (*pirm*) *neg* dažną vartoseną BP, DP ir SP skatino siekis kuo tiksliau perteikti pirminių šaltinių sakinio modelį ir pamokslo žanras, reikalaujantis ir interpretuojant remtis pirminiais šaltiniais.

16 lentelė. **Postpozicinių laiko ribos sakinių vartosenos dažnumas**

Laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu	postpoziciniai šalutiniai dėmenys		
	BP	DP	SP
<i>kol</i>	24 (~65%)	41 (~45%)	20 (~67%)
<i>neg</i>	9 (~47%)	41 (~72%)	4 (~31%)
<i>iki</i>	36 (~97%)	24 (~78%)	-
<i>net</i>	14 (100%)	72 (100%)	8 (100%)
Bendras santykinis dažnumas	(~77,3%)	(~73,8%)	(~66%)

17 lentelė. **Laiko ribos sakinių šalutinio dėmens tarinio gramatinė raiška**

Laiko sakiniai	BP		DP		SP	
	asmenuojamoji	neasmenuojamoji	asmenuojamoji	neasmenuojamoji	asmenuojamoji	neasmenuojamoji
su <i>net</i>	+ 4 (~29%)	+ 10 (~71%)	+ 65 (~90%)	+ 7 (~10%)	+ 8 (100%)	-
su <i>neg</i>	+ 18 (100%)	-	+ 57 (100%)	-	+ 13 (100%)	-
su <i>kol</i>	+ 37 (100%)	-	+ 91 (100%)	-	+ 30 (100%)	-
su <i>iki</i>	+ 30 (~81%)	+ 7 (~19%)	+ 3 (~9%)	+ 29 (~91%)	-	-

SUBORDINATE CLAUSES OF TIME BOUNDARY IN OLD LITHUANIAN WRITINGS

Summary

The article gives an overview of the structure and semantics of subordinate clauses of time boundary with conjunctions *net*, *neg*, *kol*, *iki* in Old Lithuanian writings (in texts of J. Bretkūnas' *Postilla* (1591), M. Daukša's *Postilla* (1599) and K. Sirvydas' *Punktai sakymų* (I – 1629, II – 1644)).

The comparative analysis of the material shows that the temporal conjunction *net* has a peculiarity to fit semantically with one of the other conjunctions of time limit or boundary (*iki*, *kol*, *neg*). The closeness of meaning between the conjunctions *net* and *iki*, *net* and *kol*, *net* and *negu* depends on the grammatical structure of the complex sentence. Temporal clauses with conjunctions *net* have a fixed final clause order, clauses with *iki* are also often (~88%) used in the final position. The temporal clauses introduced by conjunctions *net*, *iki* can include finite and / or non-finite verb forms. Temporal clauses with *net* and correlative word of duration *taip ilgai* show the closeness of meaning between the conjunctions *net* and *kol*. The tendency to change conjunction *net* to conjunction *kol* is seen in temporal clauses with the subjunctive. There is also a semantic similarity between temporal clauses with *net* (together with correlative word *pirm*) and temporal clauses with *neg*. Temporal clauses with compound conjunction *pirm neg* are most frequent in all these texts, temporal clauses introduced by single conjunction *neg* are identified in Daukša and Sirvydas.

In most cases a correlation between clause order and iconicity is seen: ~72% of grand total of subordinate clauses of time boundary used in Bretkūnas', Daukša's and Sirvydas' writings are the posterior temporal clauses.

ŠALTINIAI

BP – *Postilla Tatai efi Trumpas ir Praštas Iščguldimas Euangeliu ... Per Iana Bretkuna ... Karaliaucziuiė*, 1591, in Ona Aleknavičienė (red.), *Jono Bretkūno Postilė. Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.

DLKG – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006[1994].

DLKT – Kompiuterinės lingvistikos centro *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* (<http://donelaitis.vdu.lt>).

DP – *Postilla CATHOLICKA. Tái efi: Išguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir βwetes per wiffús metús. Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZ{A} Kanoníka Médniku / iz lėkíβko pergúldita. [...] W Wilniui / Drukárnioi Akadėmios SOCIETATIS IESV, A. D. 1599.* Cituojama iš VU bibliotekoje esančio originalo, fotografuotinio leidimo (Jonas Palionis

(red.), *Mikalojaus Daukšos 1599 metų POSTILĖ ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 2000) ir elektroninės teksto versijos (Veronika Adamonytė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas (red.), *Mikalojus Daukša, Postilė, 1599: Elektroninė tiesioginė ir atvirkštinė žodžių formų konkordancijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008).

Gr NT – Naujasis Testamentas senąja graikų kalba. Cit. iš Eberhard Aland, Erwin Nestle, Barbara Aland, Kurt Aland (red.), *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ³1999.

LB – (Martin Luther) *Biblia: das ist / die gantz Heilige Schrifft Deudfch. Mart. Luth. Wittenberg ... Gedruckt durch Hans Lufft* [1534 / 1546]. NT citatos pateikiamos pagal 1546 m. leidimą, pakartotą Weimaro kritiniame leidime: *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 6: Die Deutsche Bibel*, Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1929.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20*, Kaunas, Vilnius, 1941–2002.

SP I – *Ponkty Każan od adventu aż do Postu, Litewskim Ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie przez Ksiedzǎ Konstantego Szyrwida ... W Wilnie ... Roku 1629* in *Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań) ... litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung* herausgegeben von Dr. Franz Specht, Göttingen, 1929.

SP II – *Ponkty Każan na Post wielki Ięzykiem Litewskim Przez W. X. Constantego Szyrwida W Wilnie ... Roku 1644* in *Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań) ... litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung* herausgegeben von Dr. Franz Specht, Göttingen, 1929.

VEE – [Baltramiejus Vilentas], *Euangelias bei Epiftolas ... pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwifchka Szodzia / per Baltramieju Willenta .. Metu M. D. LXXIX, [1579]*.

Vulg – Vulgata. Cit. iš Eberhard Aland, Erwin Nestle, Barbara Aland, Kurt Aland (red.), *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ³1999.

³W, ²W – *Postilla Catholica Mniefza. Przez D. Iakuba Wvyka ... W Krakowie, 1590*, in Jonas Palionis (red.), *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona 1999, Ar Jono Bretkūno Biblija buvo jo *Postilės* redagavimo šaltinis?, *Archivum Lithuanicum* 2, 11–50.

Aleknavičienė Ona 2005, Jono Bretkūno *POSTILĖ* Lietuvoje: sklaidos istorija, in Idem (red.), *Jono Bretkūno POSTILĖ*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 13–143.

Aleknavičienė Ona 2008, Jono Bretkūno *Postilės* (1591) teksto istorija: perikopių redagavimo šaltiniai, *Archivum Lithuanicum* 10, 29–60.

Ambrasas Vytautas 1962, Absolutinis naudininkas XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 3–146.

- Ambrazas Vytautas 1968, Galininkas su padalyviu senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, *Baltistica* 4(2), 195–207.
- Ambrazas Vytautas 1976, Prijungiamieji sakiniai, in Kazys Ulvydas (red.), *Lietuvių kalbos gramatika* 3: Sintaksė, Vilnius: Mokslas, 789–916.
- Ambrazas Vytautas 1979, *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*, Vilnius: Mokslas.
- Ambrazas Vytautas 2006a, *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ambrazas Vytautas 2006b[1994], Sudėtinis sakinyš. Prijungiamieji sakiniai, in Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 658–696.
- Balkevičius Jonas 1963, *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Bauer Jaroslav 1972, *Syntactica slavica*, Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Borkovskij Viktor Ivanovič (red.) 1973, *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Сложноподчиненные предложения*, Москва: Наука.
- Cristofaro Sonia 2005, *Subordination*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Croft William 1990, *Typology and universals*, Cambridge: University Press.
- Diessel Holger 2005, Competing motivations for the ordering of main and adverbial clauses, *Linguistics* 43(3), 449–470.
- Diessel Holger 2008, Iconicity of sequence: A corpus-based analysis of the positioning of temporal adverbial clauses in English, *Cognitive Linguistics* 19(3), 465–490.
- Drotvinas Leonardas 1968a, Sudėtinės prijungiamosios laiko konstrukcijos senuosiuose lietuvių kalbos raštuose *Kalbotyra* 19, 67–88.
- Drotvinas Leonardas 1968b, Laiko aplinkybės šalutinių sakinių prijungimo priemonės senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, *Kalbotyra* 19, 89–98.
- Dvoreckij Josif Hananovič (red.) 1958, *Drevnegrečesko-russkij slovar'* 1–2, Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovaroj.
- Eggs Suzanne 1994, *An introduction to systemic functional linguistics*, London: Pinter Publishers.
- Fraenkel Ernst 1962, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gelumbeckaitė Jolanta 2002, *Linksnių ir prielinksnių konstrukcijų sintaksė Jono Breškūno Biblijos Evangelijoje pagal Luką* (= *Opera linguistica Lithuanica* 1), Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Givón Talmy 2001, *Syntax. An introduction* 1–2, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Givón Talmy 2009, *The genesis of syntactic complexity*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Haiman John 1985, *Natural syntax*, Cambridge: University Press.
- Halliday Michael A. K. 1994, *An introduction to functional grammar*. 2nd edition, London: Arnold.

Hermann Eduard 1912, *Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze*, Jena: Frommansche Buchdruckerei.

Holvoet Axel, Artūras Judžentis 2003, Sudėtinio prijungiamojo sakinio aprašymo pagrindai, in Axel Holvoet, Judžentis Artūras (red.), *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (= *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 1), 115–172.

Huddleston Rodney, K. Geoffrey Pullum (eds.) 2002, *The Cambridge grammar of the English language*, Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge.

Klemensiewicz Zenon, Tadeusz Lehr–Spławiński, Stanisław Urbańczyk 1955, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kortmann Bernd 1997[1994], *Adverbial subordination. A typology and history of adverbial subordinators based on European languages*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Koženiauskienė Regina 1990, *XVI–XVIII amžiaus prakalbės ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas.

Krążyńska Zdzisława 2000, *Staropolskie konstrukcje z przyimkami 1: na + acc., w + acc., k(u) + dat., do + gen.*, Poznań: Wydawnictwo WiS.

Lyons John 1993[1977], *Semantics*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Maskuliūnas Bronius 2000, Refleksyviojo posesyvumo raiška Mikalojaus Daukšos *Postilės* perikopėse, *Archivum Lithuanicum* 2, 107–123.

Miestamo Matti 2005, *Standard negation: the negation of declarative verbal main clauses in a typological perspective*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Ostrowski Norbert 2008, Istorinės morfologijos ir sintaksės mažmožiai, *Baltistica* 43(3), 463–473.

Ostrowski Norbert 2011, Iš lietuvių kalbos istorinės morfologijos problemų: apie *nebe(-)* ir *bent* kilmę, *Lietuvių kalba* 5, 2011 (www.lietuviukalba.lt).

Pajėdienė Jūratė 2010a, Prijungiamieji laiko ribos sakiniai su jungiamuoju žodžiu *net* senojoje lietuvių kalboje, *Baltistica* 45(2), 265–283.

Pajėdienė Jūratė 2010b, Prijungiamieji laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu (*pirm*) *neg* senuosiuose 16–17 a. lietuvių raštuose, *Acta Linguistica Lithuanica* 62–63, 26–49.

Pakerys Jurgis 2011, On the resultative meaning of derived statives in Modern Lithuanian. *Baltistica* 46(1), 43–61.

Palionis Jonas 1967, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.

Palionis Jonas 2000, 1599 metų POSTILĖ ir jos leidimai, in Jonas Palionis (red.) *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 13–22.

Smith Carlota 1991, *The parameter of aspect*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Smoczyński Wojciech 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Strockis Mindaugas 2007, *Klasikinių kalbų įtaka lietuvių kirčio žymėjimui*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Traugott Elizabeth C., Richard B. Dasher 2007, *Regularity in semantic change*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Urbutis Vincas 1966 (rec.), *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*, 1965, *Baltistica* 2(1), 102–107 (= Idem, *Knygos apie žodžius*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, 115–124).

Valiulytė Elena 2006[1994], Prielinksnis. Jungtukas, in Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 437–461.

Zinkevičius Zigmantas 1988, *Lietuvių kalbos istorija 3: Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslo.

Žilinskaitė Eglė 2010, Aliatyvas Mikalojaus Daukšos *Postilėje*, *Baltistica* 45(2), 221–241.

Jūratė PAJĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius
Lithuania
[juratep@ktl.mii.lt]